

Brak u srednjem vijeku

Deže, Anabela

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:167500>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-05**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet u Osijeku
Diplomski studij Hrvatskog jezika i književnosti i Povijesti

Anabela Deže

Brak u srednjem vijeku

Diplomski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Denis Njari

Osijek, 2024.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet u Osijeku
Odsjek za povijest
Diplomski studij Hrvatskog jezika i književnosti i Povijesti

Anabela Deže

Brak u srednjem vijeku

Diplomski rad

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Povijest

Znanstvena grana: Hrvatska i svjetska srednjovjekovna povijest

Mentor: izv. prof. dr. sc. Denis Njari

Osijek, 2024.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napisao/napisala te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s navođenjem izvora odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan/suglasna da Filozofski fakultet u Osijeku trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta u Osijeku, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku 8. rujna 2024.

Anabela Dežić, 012230798

Ime i prezime studenta, JMBAG

1. UVOD.....	2
2. RANOKRŠĆANSKO SHVAĆANJE BRAKA.....	3
2.1. SVETI AUGUSTIN	5
3. UTJECAJ CRKVE	7
3.1. RJEŠAVANJE BRAČNIH PITANJA.....	8
3.2. GRACIJAN I PETAR LOMBARDSKI.....	10
4. POLOŽAJ ŽENA U SREDNJEM VIJEKU	11
4.1. STAV CRKVE	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
4.2. DRUŠTVENI POLOŽAJ	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
4.3. POLOŽAJ U BRAKU	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
4.3.1. <i>Rani srednji vijek</i>	13
4.3.2. <i>Razvijeni i kasni srednji vijek</i>	14
4.3.3. <i>Razlike između društvenih slojeva</i>	Error! Bookmark not defined.
5. BRAK.....	16
5.1. ZARUKE	19
5.1.1. <i>Miraz</i>	20
5.2. CEREMONIJA VJENČANJA	22
5.3. BRAČNI ŽIVOT	ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.
5.4. PRELJUB.....	25
5.5. <i>Razvod</i>	26
5.6. UDOVIŠTVO	28
5.7. PONOVNI BRAK.....	29
6. BRAK NA HRVATSKIM PROSTORIMA.....	31
6.1. POLOŽAJ ŽENA.....	33
6.2. ZARUKE	34
6.3. MIRAZ	36
6.5. UDOVIŠTVO	38
7. ZAKLJUČAK	40
8. POPIS LITERATURE.....	42

Sažetak

Brak u srednjem vijeku temeljio se na antičkim i ranokršćanskim predodžbama te rimskim i germanskim svjetovnim običajima koje je Crkva uredila brojnim propisima. Roditelji i rodbina dogovarali su brakove u ime buduće nevjeste i mladoženje koji uglavnom nisu imali slobodu odlučivanja o izboru bračnog partnera. Osobni interesi i korist te veličina miraza bili su glavni kriteriji prema kojima su se sklapali bračni ugovori. Podložni položaj žena u srednjovjekovnom društvu preslikali su se na bračni život i prava. Ipak, žene su imale apsolutnu moć u poslovima kućanstva, a u razvijenom srednjem vijeku razvojem gradova i trgovine žene su počele raditi poslove koji su im mogli donijeti vlastite prihode i imovinu. Ceremonija vjenčanja isprva je bila svjetovni događaj, ali su svećenici od 12. stoljeća počeli davati blagoslov, utvrđivati stupanj krvnog srodstva i prisutnost obostranog pristanka budućeg bračnog para čime su svjetovni i obiteljski običaji pronašli mjesto u liturgiji. Svadbena veselja obično su se održavala u mladoženjinoj kući ili kući njegovih roditelja gdje se uz gozbu, razne običaje i rituale slavila novonastala zajednica. Iako je brak trebao biti sredstvo kontroliranja spolnosti, Crkva je zagovarala suzdržavanje od spolnih odnosa bračnog para. Suradnja supružnika bila je ključna radi osiguravanja imovine, zaštite interesa djeca, ali i preživljavanja. Brak je prema Crkvi bio neraskidiv, ali razvod je bio moguć u slučaju da je žena počinila preljub, ako se utvrdilo da su supružnici bliski rođaci, ako je prilikom sklapanja izostao obostrani pristanak ili se brak nije konzumirao. Ponovni brakovi nakon razvoda u očima Crkve bili su manje prihvatljiviji od ponovnih brakova nakon smrti jednog od supružnika, ali ipak udovički život bio je hvaljen jer je Crkva mogla dobiti imovinu udovice ili udovca nakon njihove smrti.

Ključne riječi: srednji vijek, brak, miraz, razvod, preljub, udovištvo

1. UVOD

Brak u srednjem vijeku za laičko društvo bio je zajednica koja je povezivala dvije obitelji iz političke ili gospodarske koristi. Za Crkvu brak je bio monogaman, neraskidiv sporazum između muškarca i žene koji nisu bili u krvnom srodstvu pristavši bez vanjskog pritiska stupiti u brak. S obzirom na to da su uglavnom djevojčice stupale u brak od dvanaeste godine, a dječaci od četrnaeste godine, brak su ugovarali roditelji ili drugi članovi obitelji i rodbine. Nakon pregovora slijedile su zaruke koje su trajale nekoliko mjeseci ili godina, a mogle su se razvrgnuti u slučaju da se jedna od strana nije pridržavala dogovora ili se pojavila prilika za sklapanje saveza koji bi donio veću korist obitelji. Brak se uglavnom sklapao u kući, a od 12. stoljeća i u crkvi. Svrha braka bila je reprodukcija, ali i osiguravanje te čuvanje imovine i bogatstva djeci. Najčešće je brak u srednjem vijeku završavao zbog prerane smrti jednog od supružnika, ali i razvodom unatoč inzistiranju Crkve na nerazrješivosti braka i doživotnoj monogamiji.

Cilj ovog rada je na temelju stručne literature prikazati proces sklapanja braka i bračni život u srednjem vijeku. Osim toga, cilj je bio utvrditi utjecaj Crkve na zajednicu braka i položaj žena u srednjem vijeku te prikazati proces sklapanja braka i bračnog života na hrvatskim prostorima. Rad je podijeljen na šest poglavlja. Prvo poglavlje bavi se ranokršćanskim shvaćanjima braka i učenjima svetog Augustina koja su postala temelj srednjovjekovnog crkvenog shvaćanja braka. Drugo poglavlje govori o utjecaju Crkve koja je pitanja preljuba, nerazrješivosti, položaja žena, udovištva, ponovnog vjenčanja rješavala na brojnim koncilima od kasne antike kroz čitavi srednji vijek. Kanonisti Gracijan i Petar Lombardski bavili su se ključnim pitanjem pristanka. U trećem poglavlju prikazuje razvoj položaja žena u ranom te razvijenom i kasnom srednjem vijeku. Četvrto poglavlje govori o procesu sklapanja braka koji se sastojao od pregovora, zaruka i ceremonije vjenčanja. Nakon toga slijedi opis bračnog života u srednjem vijeku te problemima preljuba, razvoda kao i pitanje ponovnog vjenčanja i udovištva. Peto poglavlje odnosi se na procese sklapanja braka na hrvatskim prostorima s naglaskom na zarukama, mirazu, pravu te razvodu i udovištvu. U posljednjem poglavlju utvrđuje se ostvarenost ciljeva rada i poteškoće koje se odnose na istraženost teme rada.

2. RANOKRŠĆANSKO SHVAĆANJE BRAKA

Biblijski Hebreji brak su smatrali božanskom uredbom koja je trebala nametnuti snažnu moralnu obvezu rađanja djece, ali i zadovoljavanja seksualnih potreba. Djevičanstvo je bilo važno samo prije braka. Sve se to promijenilo pojavom kršćanstva. Djevičanstvo je postalo uzvišeno, brak je izgubio naklonost, poligamija je ukinuta, a pozivalo se na suzdržavanje od spolnih odnosa u braku osim u svrhu rađanje. Čednost, koja se nekoć smatrala važnom samo za žene, postala je jednako važna za oba spola, a u braku je dobila sakramentalni, simbolički značaj.¹

Kršćanstvo je nastojalo uspostaviti monogamiju gdje bi samo jedna žena i jedan muškarac proveli čitav život u odbijanju spolnosti pod nadzorom Crkve. Vjerski ideal zagovarao je da čovjek, kako je volio samo jednog Boga, tako je trebao voljeti samo jednu ženu. Monogamija je odgovarala demografskom idealu jer bi se stvorili uvjeti za reprodukciju kršćanskih obitelji bez velikog broja konkubina, priležnica i ljubavnica čime bi se smanjio broj nezakonite djece. Osim toga, u političkom smislu, čovjek je svoju energiju i bogatstvo usmjerio na vjeru i Crkvu izbjegavanjem spolnosti što je bilo jedino rješenje za opstanak čovječanstva.² Iako kršćanstvo nije uklonilo spolnu diskriminaciju u kasnom Rimskom Carstvu, ono je ženama ponudilo priliku da se smatraju neovisnim osobama, a ne samo nečijim kćerima, suprugama ili majkama. Omogućio je ženama da razviju samopoštovanje kao duhovna bića koja posjeduju isti potencijal moralnog savršenstva kao i muškarci. Štoviše, kršćanstvo je podržavalo svetost monogamnog braka koju je postavio Isus. Njegovo opraštanje ženi uhvaćenoj u preljubu u bilo je u suprotnosti s njegovom osudom njezinih potencijalnih krvnika. U društvu u kojem se muškarac mogao razvesti na temelju beznačajne tužbe, Krist je propovijedao u korist doživotne monogamije. Time je povećao dostojanstvo žene kao supruge.³

Sveti Pavao postavio je monogamiju kao temelj kršćanstva i društvene organizacije na Zapadu, a Crkva je postala jedina institucija koja je kontrolirala način na koji vole njezini vjernici. Ipak, Pavao je smatrao da je ljudska ljubav ludost, nered, bolest te da je spolna aktivnost posljedica istočnog grijeha. U poslanici Korinćanima govori: „Dobro je čovjeku ne

¹ Murstein, *Love, Sex and Marriage*, 86.

² Jaques Attali, *Ljubavi: povijest muško-ženskih odnosa*, (Zagreb : Alfa, 2012.), 110.-112.

³ Suzanne Fonay Wemple, *Women in Frankish Society Marriage and the Cloister 500 to 900*, (Philadelphia, : University of Pennsylvania Press, 1981.) 19.

dotaći ženu.“⁴ te dodaje da: „Neoženjen se brine za Gospodnje, kako da ugodí Gospodinu. A oženjen se brine za svjetovno, kako da ugodí ženi.“⁵ Tvrdi da „ako, tko se oženi svojom djevicom, dobro čini, a tko se ne oženi, bolje čini.“⁶ Brak je nužan samo radi nastavljanja života i liječenje požude. U Poslanici Efežanima piše: „Stoga će čovjek ostaviti oca i majku da prione uza svoju ženu; dvoje njih bit će jedno tijelo. Otajstvo je to veliko! Ja smjeram na Krista i na Crkvu. Dakle, neka svaki od vas ljubi svoju ženu kao samog sebe, a žena neka poštuje svog muža.“⁷

Unutar bračnih veza, Pavao je podržavao partnerstvo, odbacujući dvostruke standarde svojstvene židovskom zakonu. U sedmom poglavlju Prve poslanice Korinćanima, Pavao je shvaćao brak kao ograničeno dobro stvoreno za obuzdavanje požude. Bračni parovi trebali su preobraziti svoje brakove u duhovne veze izbjegavajući spolne odnose. Bračne obveze nije mogao jednostrano izbjegavati nijedan partner. „Muž neka vrši dužnost prema ženi, a tako i žena prema mužu. Žena nije gospodar svoga tijela, nego muž, a tako ni muž nije gospodar svoga tijela, nego žena.“⁸, rekao je Pavao. „Ne uskraćujte se jedno drugome, osim po dogovoru.“⁹ Uzajamna veza braka, štoviše, trebala je trajati doživotno. „A oženjenima zapovijedam, ne ja, nego Gospodin: žena neka se od muža ne rastavlja – ako se ipak rastavi, neka ostane neudana ili neka se s mužem pomiri – i muž neka ne otpušta žene.“¹⁰

Sveti Pavao je bio protiv dvostrukih standarda u braku, ali to se nije proširilo na ostale oblike spolne diskriminacije te nije mogao u potpunosti prihvatiti ravnopravnost spolova. U kasnijem poglavlju Prve poslanice Korinćanima, gdje je govorio o odnosima između spolova, ponovno je potvrdio podređenost žene referirajući se na stvaranje Eve iz Adamova rebra¹¹, a ne na istovremeno stvaranje muškarca i žene¹². Pavao je zaključio da je žena pod vlašću muškarca „Ali htio bih da znate: svakomu je mužu glava Krist, glava ženi muž, a glava Kristu Bog.“¹³

⁴ 1 Kor 7,1

⁵ 1 Kor 7, 33-34

⁶ 1 Kor 7, 39

⁷ Ef 5, 32-33

⁸ 1 Kor 7, 3-5

⁹ 1 Kor 7, 6

¹⁰ 1 Kor 10-12.

¹¹ Post 2, 23

¹² Post 1, 27

¹³ 1 Kor 11, 4

U 2. stoljeću kršćanski brak institucionaliziran je nametanjem pravila prema rimskom pravu. Prvi korak bile su *desponsatio* ili zaruke koje potpisuju zaručnik i nositelj *mundiuma*¹⁴ nad ženom, uz ritual davanja prstena koji je nosila samo žena na trećem prstu desne ruke te predaja miraza koji daje zaručnik. Nakon toga slijedilo je *traditio puella* ili vjenčanje u pravom smislu s gozбом obitelji supruge koja je pratila bračni par u njihov novi dom. Suglasnost roditelja bila je dovoljna da brak bude valjan, a vjenčanje bez pristanka roditelja kažnjavalo se smrću. Svećenik se mogao pojaviti kao „počasni svjedok“, ali nije slavio sjedinjenje. Kršćanski mislioci iz 3. stoljeća (Origen, Tertulijan, Cirpirijan i Jeronim) poznavali su tri dijela ženidbe: zaruke, vjenčanje i tjelesno sjedinjenje koji zajedno čine *sacramentum*. Time je brak bio neraskidiv. Crkva je nastojala ograničiti spolne odnose samo u svrhu rađanja te spolne odnose izvan braka, brakove između rođaka kao i brakove udovaca i svećenika.¹⁵

2.1. Sveti Augustin

Najutjecajniji pisac o braku među crkvenim ocima bio je sveti Augustin, koji se nekoliko puta vraćao na temu braka u svom velikom opusu spisa. U *De bono coniugali* (O dobrobiti braka) pozitivno je raspravljao o braku, tvrdeći da u sebi sadrži tri dobra: vjernost, potomstvo i sakrament. Dobra braka koja stavlja u prvi plan stavio sprječavala su bračne parove da razvrgnu brak, iako je Augustin vidio poteškoće u nerazrješivosti braka. Prihvaćao je da brak čini pristanak, a ne konzumacija.¹⁶ U pisanju tog djela Augustin intervenirao je u polemiku koju je započeo drugi kršćanski pisac, Jovinijan, koji je 390-ih tvrdio da su brak i djevičanstvo jednake vrijednosti. Jovinijanova su mišljenja osuđena kao heretička, i izazvali antimatrimonijalnu reakciju u obliku teksta svetog Jeronima *Adversus Jovinianum*. Njegov utjecaj na glavnu struju crkvenog razmišljanja o braku nadmašio je Augustinov umjereniji pristup. Jeronimov tekst napadao je Jovinijanove stavove naglašavajući model tri stupnja čistoće: djevičanstvo, udovištvo i brak koji je stavio u položaj, znatno inferioran u odnosu na djevičanstvo. Augustinova intervencija u raspravi također se oslanjala na model triju stupnjeva čistoće, a njegovu raspravu *De bono coniugali* pratili su dva popratna djela o druga dva stupnja.

¹⁴ Mundium se u germanskim plemenima i ranosrednjovjekovnoj franačkoj državi odnosio na vlast glave obitelji, obično oca, koji je ostale članove obitelji zastupao u pravnim poslovima i pružanju zaštite. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, pristup ostvaren 10. IX. 2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/mundium>

¹⁵ Attali, *Ljubavi*, 117.-119.

¹⁶ Christopher N. L. Brooke, *The Medieval Idea of Marriage*, (New York: Oxford University Press, 1991.), 55.

Augustin se u ovim djelima bavio utvrđivanjem vrijednosti braka (za razliku od Jeronima), kao relativnog, a ne apsolutnog dobra (za razliku od Jovinijana).¹⁷ Sveti Augustin primijetio je da će, dok će u sljedećem životu neoženjeni blistati poput ukrašenih zvijezda na nebeskom svodu, oženjeni biti sličniji manje sjajnim nebeskim tijelima.¹⁸ Vjerovao je da je brak dobar, jer iako je trudnoća mogla biti nusproizvod požude, vjenčane osobe koje su imale spolni odnos počinile su samo podmitljive grijeha u usporedbi s težim grijesima bluda i preljuba. Osuđujući blud između neoženjenih, smatrao je da oni koji se udruže u spolne odnose, ali sačuvaju međusobnu vjernost i vjerno njeguju pitanje svojih odnosa, zapravo vjenčani iako nisu dobili zakonsku sankciju. Tertulijan, međutim, nije htio čak ni priznati da je brak loše sredstvo (spolni odnosi) do dobrog kraja (djeca).¹⁹ Augustin je opravdavao proroke za prakticiranje poligamije i konkubinata na temelju toga da njihova jedina motivacija nije bila požuda, već razmnožavanje. Protivio se poliandriji, jer nije poboljšavala plodnost i zbunjivala je praćenje obiteljske loze kada bi identitet oca bio nesiguran.²⁰

Augustin je tvrdio da nekršćani stupaju u brak i razvode se po svojoj volji, dok se nerazrješivost braka — kako zahtijeva njegovo tumačenje sakramenta — nalazi samo u crkvi. Upotrijebio je izraz *sacramentum* kako bi pružio temelj za izrazito kršćansko tumačenje braka. „Stoga će čovjek ostaviti oca i majku da prione uza svoju ženu; dvoje njih bit će jedno tijelo. Otajstvo je to veliko! Ja smjeram na Krista i na Crkvu.“²¹ U Augustinovoju analizi brak dvoje kršćana je poput sjedinjenja Krista i Crkve, sveto i trajno zajedništvo. Iz toga proizlazi da je brak među kršćanima također bio neraskidiv. Zajednicu braka nisu formirali kršćani, postojala je od prije, ali prema Augustinu brak u crkvi bio je potpuno drugačiji od braka među nekršćanima. Bio je neraskidiv u crkvi, ali nepostojan izvan nje.²²

¹⁷ McCarthy, Conor, *Marriage in medieval England: law, literature and practice*, (Woodbridge: Boydell Press, 2004.), 108.-109.

¹⁸ Murstein, *Love, Sex and Marriage*, 88.

¹⁹ *Isto*, 90.

²⁰ *Isto*, 99.

²¹ Ef 5, 32-33

²² Line Cecilie Engh, „Religion Theology, Symbolism, and Sacrament in Medieval Marriage“, u *A cultural History of Marriage*, ur. Joanne M. Ferraro i Frederik Pedersen, (London: Bloomsbury Academic, 2020.) 41.

3. UTJECAJ CRKVE

Crkva je od antike, slijedeći apostola Pavla, podučavala da je brak rješenje za one koji ne mogu doseći višu razinu čednosti i djevičanstva pritom misleći i na muškarce i žene. Brak je postao neizostavnim predmetom crkvene propovijedi ocrtavajući društveni razvoj povezan s ulogom rodbine, suzdržanošću Crkve pred seksualnošću, zabranom trećeg braka i vrijednošću ženskog udovištva.²³

Asketska, monaška strana, prijezir te odbacivanje svijeta dovelo je Crkvu do osuđivanja braka. Budući da su spolni odnosi bili nužni radi nastavka čovječanstva, a prema Crkvi nije bilo većeg grijeha od spolnih odnosa, Crkva je prihvatila brak kao manje zlo. Crkva ga je lakše usvojila i uspostavila jer ga je prihvatio, usvojio i uspostavio Isus, ali pod uvjetom da služi kontroli spolnosti, djelotvornoj borbi protiv bluda. U tu svrhu Crkva je ponudila moralni kodeks za dobar bračni život. Namjera je bila pokušati očistiti brak od njegovih dviju glavnih kvarova: prljavštine svojstvene tjelesnom užitku i bjesnila strastvene duše. Kad su se vjenčali, jedina misao para trebalo je biti rađanje.²⁴

Što se tiče društvene prakse sklapanja braka, Crkva je krenula ispravljati laičke običaje u nizu pitanja. Svećenstvo je nastojalo ublažiti čin kojim je ženidba postala sakramentalno potpuna, budući da ih je njihovo gađenje prema tijelu potaknulo da prebace naglasak na obvezu, na dogovor, na onu duhovnu razmjenu u ime koje bi, prema Pavlu, brak mogao postati simbolom jedinstva između Krista i njegove Crkve. Crkva je pooštrila svoju kontrolu kada je, u svom pokušaju nametanja apsolutne monogamije, osudila odbacivanje i ponovni brak, te uzvisila red udovica, uspostavila široke definicije incesta i uvela dodatna ograničenja za brakove između krvnih i ženidbenih srodnika.²⁵

Jedino mjesto za spolne odnose bilo je unutar braka, izvan toga sve spolne aktivnosti bile su blud. Štoviše, tjelesni čin je morao biti strogo podređen želji za razmnožavanjem, a svaki užitek je morao biti izbačen što je više moguće. Crkva je naglašavala sjedinjenje dvaju srca u

²³ Georges Duby, Philippe Ariès, *Povijest privatnog života: Od Rimskog Carstva do tisućite godine*, (Zagreb: Mizantrop, 2018.) 594.

²⁴ Duby, *Love and Marriage in the Middle Ages*, 10.

²⁵ *Isto*, 11.

braku i postulirala da njegova valjanost više počiva na zarukama (lat. *desponsatio*) nego na vjenčanju, a posebno na pristanku (lat. *consensus*) dviju dotičnih osoba.²⁶

3.1. Rješavanje bračnih pitanja

Kršćani u kasnoj antici i ranom srednjem vijeku jednostavno nisu shvaćali da brak pripada isključivo religioznoj sferi. Biskupi i teolozi inzistirali su na razlici između Božjeg zakona i svjetovnog zakona o braku još od patrističkog razdoblja.²⁷ Kroz cijelo srednjovjekovno razdoblje kršćanski brak bio je i vjerski i svjetovni. Iako su biskupi mogli koristiti crkvene sudove i kaznene sankcije za provedbu zabrane razvoda i ponovnog vjenčanja, Crkva u ranom srednjem vijeku nije bila u poziciji rješavati svjetovna pitanja braka, kao što je nasljedstvo.²⁸

Kako je Crkva postala jedini arbitar u bračnim problemima, tražila je rješenja na brojna pitanja koja su se odnosila na brak. Svećenstvo se složilo da je potreban pristanak uključenih strana, te da određene prepreke mogu onemogućiti valjanost braka. Po pitanju nužnosti spolnog odnosa za potvrđivanje braka, međutim, postojale su velike razlike. Aludirajući na sakramentalnu prirodu braka i biblijsku referencu da će dvoje biti jedno tijelo, Pavao je jasno očekivao da će spolni odnos biti nužna funkcija braka. S druge strane, asketski nastrojeni smatrali su da je brak na mnogo višoj razini od tjelesne vrste. Ponudili su tri argumenta. Prvo, iako je brak postojao u raj, nije bilo tjelesne interakcije između Adama i Eve. Tek nakon pada prepustili su se tjelesnoj intimi. Stoga spolni odnos nije mogao biti svojstven braku. Drugo, novo tumačenje Evanđelja lišilo je Isusa društva njegove braće i sestara, jer se zajednica Marije i Josipa smatrala neispunjenom. A ako prva obitelj Crkve nikada nije bila u spolnim odnosima, spol ne smije biti jako važan za brak.²⁹

Na koncilu u Angersu 453. godine ženi koju je napustio muž zabranjeno je ponovno vjenčanje ukoliko je još uvijek bio živ. Na koncilu u Agdi 506. godine ženi je dopušten razvod od muža zbog teškog prijestupa.³⁰ Uz to, zabranjeni su brakovi između rođaka u prvom stupnju srodnosti i njihove djece. Ako je muž htio odbaciti svoju ženu, morao je najprije obavijestiti

²⁶ Georges Duby, *Medieval marriage : two models from twelfth- century France*, (London: The John Hopkins University Press, 1991.) 17.

²⁷ Patrističko razdoblje odnosi se na djelovanje i literaturu koji su napisali crkveni oci.

²⁸ Line Cecilie Engh, „Religion Theology, Symbolism, and Sacrament in Medieval Marriage“, 42.

²⁹ Murstein, *Love, Sex and Marriage*, 109.

³⁰ Attali, *Ljubavi*, 123.

biskupa o tome.³¹ Na koncilu u Maconu 586. godine biskupi su odlučili da žene imaju dušu čime je po prvi put izjednačen položaj žena i muškaraca pred Bogom.³² Pitanje ponovnog braka nakon preljuba također nije odmah bilo razjašnjeno. Preljubnica nije smjela više primiti pričest dok joj prvi muž ne umre, osim u slučaju njezine smrtne bolesti. Ako se, međutim, razvela od njega bez opravdanja i ponovno se udala, nije primljena na pričest čak ni na samrtnoj postelji.³³ Guba, planiranje supružnikova ubojstva, odlazak u samostan ili ropstvo jednog od supružnika proglašeni su kao valjani razlozi za razvod na koncilima u Compiègneu 757. godine i u Verberieu 758. godine.³⁴

Papa Grgur VII. na koncilu u Rimu 1074. godine svećenicima je branio ženidbu i na žene je gledao kao uzrok iskušenja, a početkom 12. stoljeća sveti Bernard iz Clairvauxa poticao je muškarce da se rastanu i postanu monasi.³⁵ Na Prvom lateranskom koncilu 1123. godine svećenicima je zabranjen život s prilježnicama na što se svećenici u nisu osvrtni. Osim toga, teolozi su raspravljali oko valjanosti brakova iz ljubavi koji su sklopljeni bez pristanka obitelji. Prihvatanje takvih brakova za teologe značilo je odustajanje od obaveznih svjedoka i pristanka roditelja te izlaganju opasnosti od prisile muža koji je mogao ženu odbaciti nakon što ju je zaveo i obećao brak. Kanonski stručnjaci u Parizu brak su smatrali valjanim ako postoji *copula carnis*, spolni odnos dok je za kanonske stručnjake iz Bologne bio potreban javni iskaz suglasnosti oba supružnika. Petar Lombardski je u svom djelu *Knjiga sentencija* zaključio da suglasnost supružnika nužna, a pristanak roditelja nepotreban što su potvrdili pape Aleksandar III. i Inocent III. Na Drugom lateranskom koncilu 1139. godine potvrđena je valjanost brakova koji su sklopljeni u nazočnosti dvaju svjedoka, bez suglasnosti roditelja.³⁶

Rimsko građansko pravo zabranjivalo je sklapanje brakova unutar četvrtog stupnja srodstva. U kanonskom pravu u 9. stoljeću, u reviziji metode brojanja povećan je broj isključenih stupnjeva srodstva na sedam.³⁷ Postojala je stalna tendencija incesta među plemićkim obiteljima što je također uzrokovalo probleme. Crkva je i dalje bila odlučna protiv toga, zabranjujući brak unutar sedmog stupnja veze, brak između krvnih ili duhovnih srodnika.

³¹ Frances Gies i Joseph Gies, *Marriage and the Family in the Middle Ages*, (New York, (Harper Perennial: New York, 1987.) 52.,57.

³² Attali, *Ljubavi*, 123.

³³ Murstein, *Love, Sex and Marriage*, 103.-104.

³⁴ Gies, *Marriage and Family*, 57.

³⁵ Attali, *Ljubavi*, 135.

³⁶ *Isto*, 138.-139.

³⁷ Edith J. Benkov, „Courtship and Ritual“ u *A cultural History of Marriage*, ur. Joanne M. Ferraro i Frederik Pedersen, (London: Bloomsbury Academic, 2020.) 31.

Budući da je brak između rođaka mogao biti koristan za obitelj koja je željela konsolidirati svoje posjeda bilo je potrebno zatražiti papinsko odobrenje za vjenčanje s rođakom unutar zabranjenih stupnjeva. Naposljetku, četvrti Lateranski koncil 1215. godine smanjio je zabranjene stupnjeve odnosa sa sedam na četiri. Problemi u oprečnim stavovima prema incestu nastavili su se dugo vremena. Iako su se brakovi unutar zabranjenih stupnjeva sklapali uz papin pristanak, jednako tako, muškarac koji je postao umoran od svoje žene nakon nekoliko godina braka, ili koji želio sklopiti povoljniji savez, mogao je „otkriti“ da su njegova žena i on u srodstvu unutar zabranjenih stupnjeva, i tada je mogao dobiti potvrdu da je brak bio ništavan.³⁸

Na Tridentskom koncilu (1545.-63.) odlučeno je da valjanost braka ovisi o njegovom sklapanju u prisutnosti svećenika i dva svjedoka, ali i da nije moguće dati jednaku sankciju zabrani, registraciji ili blagoslovu, premda su one bile propisane u uredbi koncila. Iako Crkva nije željela da obitelj i država kontroliraju tako svetu stvar kao što je brak, ipak je zbog vlastitih propisa o javnosti ženidbe morala popustiti moći individualnog pristanka.³⁹

3.2. Gracijan i Petar Lombardski

Crkveni kanonisti srednjeg vijeka razmatrali su pitanje što je tvorilo brak između dvoje ljudi i zaključili su da je pristanak osoba da se vjenčaju ono što je stvaralo bračnu vezu. Nije bilo potrebno održati javnu ceremoniju ili pristanak njihovih obitelji, iako su se te stvari smatrale poželjnim i Crkva ih je preporučala. Nije se smatralo da su ljudi vjenčani samo zbog dugog suživota ili rođenja djece. Umjesto toga, bračna veza stvorena je tako što je svaka osoba izgovorila riječi pristanka u sadašnjem vremenu – „Ja te prihvaćam kao svoju“. Pojam pristanka kao važnog čimbenika u sklapanju brakova nije bio nov kada je srednjovjekovna Crkva formulirala svoj konsenzualni model braka čiji se začetak mogao vidjeti u tekstu kanonskog prava koji je oko 1140. godine sastavio kanonist Gracijan: *Decretum* (Dekret) ili *Concordance of Discordant Canons* (Suglasje neusuglašenih propisa) koji je sadržavao opširnu raspravu o braku. Za Gracijana se stvaranje bračne veze odvijalo u dvije faze. Prva faza je pristanak, a druga konzumacija. Za Gracijana, dakle, stvaranje bračne veze imalo je dva dijela: razmjena verbalnog pristanka između osoba koje će se vjenčati započinje bračnu zajednicu, a spolni

³⁸Angela M. Lucas, *Women in the Middle Ages: religion, marriage and letters*, (New York: St. Martin's Press, 1983.) 90.-91.

³⁹*Isto*, 100.-101.

odnos između njih je dovršava. Gracijan je također tvrdio da je važan pristanak osoba na stupanje u brak, a ne pristanak njihovih obitelji.⁴⁰

Teolog Petar Lombardski napravio je oštru razliku između *sponsalia per verba de praesenti* (zaručivanje riječima sadašnjosti) i *sponsalia per verba de futuro* (zaručivanje riječima budućnosti). U prvom, par uzima jedno drugo kao muž i žena od sadašnjeg trenutka nadalje. Taj je pristanak sakramentalne naravi jer je označavao Kristovo sjedinjenje s Crkvom u ljubavi. Element snošaja proširio je sakramentalnu narav predstavljajući utjelovljenje pri čemu se udovi Kristova tijela spajali sa svojom Glavom. *Sponsalia per verba de futuro*, međutim, bilo je samo obećanje vjenčanja, i moglo je biti povučeno osim ako se sjedinjenje dogodilo nakon obećanja. Lombardova su stajališta prevladala. Papa Aleksandar III., presudio je da nakon što je dan pristanak, čak i ako se žena kasnije udala za drugoga na crkvenom obredu i stupila s njim u spole odnose, ona je i dalje udana za prvog muža.⁴¹

4. POLOŽAJ ŽENA U SREDNJEM VIJEKU

Muško-ženski odnos bio je hijerarhijski u kojem su muškarci morali imati kontrolu nad ženama koje su im povjerene, ali su ih morali i njegovati. Žene su bile dužne poštovati muškarce koji su imali moć nad njom. Takva razmjena *difectie* (ljubavi) i *revencia* (poštovanja) uspostavila je red bračnog para. Crkveni moralisti smatrali su da se u tom odnosu treba isključiti *amor* jer su senzualna ljubav i fizički impulsi označavali nered i nemir. Ljubav je trebala biti izbačena iz braka jer je brak bio ozbiljna stvar i zahtijevao je strogoću, strast nije trebala igrati nikakvu ulogu u bračnim poslovima. Cijela struktura građanskog društva temeljila se na braku. Žena nije imala pravni status sve dok udajom i porodom nije stekla neospornu moć majke nad svojim djetetom. Društvo nije priznavalo slobodne žene stoga je došlo do pokreta da se sve neudane žene stave u samostane gdje bi bile zatvorene i zaštićene. Žene koje su potpuno ostale same javna vlast bila je dužna zaštititi kao i udovice i siročad koje je bilo potrebno uvesti u okvire braka osiguravajući im sredstva za život.⁴²

Ženina poslušnost bila je od ključne važnosti kako bi se osigurao red u kućanstvu. Žena je kao majka trebala biti primjer ženama koje su živjele s njom - kćerima i sluškinjama. U

⁴⁰ McCarthy, *Marriage in medieval England, : law, literature and practice*, (Woodbridge: Boydell Press, 2004.) 19.-20.

⁴¹ Murstein, *Love, Sex and Marriage*, 109.-110.

⁴² Duby, *Love and Marriage*, 97-98.

patrijarhalnom društvu neposlušnost žene imala je štetan učinak. Fizička disciplina koju je provodila glava kuće bila je prihvaćena, ali pretjerano nasilje bilo je osuđivano. Primjena određene sile u kućanstvu bila je norma, ali takva slika potaknuta emocijama bijesa i ljutnje mogla je eskalirati. Svjetovni zakonici i kanonsko pravo zagovarali su kažnjavanje u obliku uskraćivanja hrane, pića ili odjeće. Zatvaranje žena bila je kratkoročna taktika nezadovoljnih muževa, pripadnika svih društvenih slojeva. Najmanje definiran aspekt bračnog nasilja bilo je spolno nasilje. Koncept silovanja u braku nije postojao, iako su kanonisti tvrdili da ako muž traži seksualni užitak protiv volje svoje žene da je smrtno sagriješio. Najgori mogući zločin za koji je muž mogao biti optužen bio je *saevita*, pretjerana okrutnost ili divljaštvo. U kasnom srednjem vijeku pravници i teolozi počeli su se sve više angažirati u definiranju granice nasilja nad udanim ženama. U tome su morali ostati vjerni biblijskim zabranama, ali u isto vrijeme onome što je laičko društvo smatralo pravednim i izvedivim.⁴³

Žene su, unatoč podčinjenosti i nasilju, imale neku vrstu moći i autoriteta unutar kuće. Muž je pomno nadzirao aktivnosti svoje žene, ali u svakodnevnim odlukama žena je imala svoje mišljenje i ponekad bi slobodno djelovala, bez muževljeva odobrenja. Žena je bila zadužena za kućne potrepštine, poslugu i obrazovanje djece. Uz to, bila je podrška svome mužu i obitelji, pomagala siromasima te održavala mir i slogu.⁴⁴

Žena iz građanskog sloja mogla je udajom steći značajnu sferu utjecaja. I dok je važna funkcija plemkinja bila nadgledanje obiteljskih posjeda tijekom dugih odsutnosti njihovih muževa, muževi i žene iz srednje klase, s izuzetkom velikih trgovaca i trgovačke obitelji, gdje su muškarci često morali biti odsutni na dugim putovanjima - živjeli su bliže jedni drugima. To je osobito vrijedilo za obrtnike, čije su radionice i stambeni prostori često bili pod istim krovom. Značaj prisutnosti muža izražena je u mnogim biografijama srednjovjekovnih žena, dok je u obiteljima viših slojeva na postupke plemkinja utjecala prisutnost drugih rođaka, dvorskih dama i ostalih članova dvora ili velikog kućanstva. Muž je funkcionirao kao jedini provoditelj društvenih normi i kontrola.⁴⁵

⁴³ Elisabeth M.C. Van Houts, *Married Life in the Middle Ages, 900-1300.*, (Oxford: Oxford University Press: 2019.) 131.-132.

⁴⁴ Duby, *A History of Private Life*, 286.

⁴⁵ Claudia Opitz, „Life in the Late Middle Ages“, 282.

4.1. Rani srednji vijek

Germanske žene, iako u podređenom položaju, bile su cijenjene u društvu. Izrađivale su keramiku, prele i tkale, pripremale hranu, liječile i kuhale pivo koje je bilo osnovno germansko piće. Podrijetlo se obično računalo po ženskoj liniji jer se žensko podrijetlo moglo pouzdanije odrediti nego muško.⁴⁶ Žene u 6. stoljeću u germanskom društvu ravnopravno su dijelile nasljeđe novca i pokretne imovine, ali ne i zemlje. U slučaju nedostatka muških nasljednika kćeri bi dobile nasljedstvo, ali u slučaju da su imale bliske muške rođake tada bi oni imali prednost nad njezinim dijelom.⁴⁷

Mladići su imali veće slobode izbora bračne partnerice, ali im je bilo potrebno odobrenje roditelja iz ekonomskih razloga dok djevojke nisu imale takvu slobodu jer su morale činiti onako kako im je odredio otac ili neki drugi stariji muški član obitelji.⁴⁸

Status žena u vrijeme dinastije Meroving u njihovim rodnim obiteljima i u obiteljima njihovih muževa bio je uređen složenim skupom običaja koji su potekli iz izrazito različitih germanskih i rimskih društvenih sustava. Žene su bile cijenjene u ovom društvu jer ne samo da su pružale mrežu rodbinskih veza kao supruge i majke, nego bile su njegovateljice i hraniteljice.⁴⁹ Veća ravnopravnost među spolovima prevladavala je u nižim slojevima društva. Spolne uloge bile su manje jasno definirane, a žene, koje su smatrane pomoćnicama, a ne ovisnicima, vjerojatno su uživale veću slobodu u izboru muža. S druge strane, ekonomski razlozi nedvojbeno su ograničavali njihov izbor. Bile udate ili ne, seoske žene davale su značajan doprinos gospodarstvu predenjem, bojenjem, tkanjem, njegovanjem vrta, uzgojem stoke, pa čak i obrađivanjem zemlje. Članovi seljačke obitelji - muškarci, žene i djeca - morali su raditi kao tim kako bi osigurali najnužnije životne potrebe i ispunili obveze prema svom gospodaru. Ranosrednjovjekovni dvor bio je zajednički poljoprivredni režim u kojem su posao dijelili muškarci i žene. Bez obzira na njihov status, žene su zapovijedale *wergeldom*⁵⁰ dvostruko više od muškaraca iste društvene klase.⁵¹ U ranosrednjovjekovnom engleskom društvu žena udajom nije mijenjala svoj status u braku. Zadržala je svoj *wergeld* s kojim je

⁴⁶ Gies, *Marriage and the Family*, 34.

⁴⁷ *Isto*, 51.

⁴⁸ *Isto*, 54.

⁴⁹ Fonay Wemple. *Women in Frankish Society*, 10.-11.

⁵⁰ Frances i Joseph Gies *wergeld* objašnjavaju kao vrijednost koja se pridaje svakom pojedincu na temelju spola, dobi i statusa. 33.

⁵¹ Fonay Wemple, *Women in Frankish Society*, 70.

rođena i nije uzimala muževljeve. Njezina su djeca u braku preuzimali status oca, dok je ona zadržavala status vlastitog oca.⁵²

4.2. Razvijeni i kasni srednji vijek

Odlaskom muževa u Križarske ratove žene ostaju same i preuzimaju ovlasti. Pod pretpostavkom da im je muž poginuo, žene se nisu smjele ponovno udati, ali mnoge su uspjele poništiti svoj brak zbog navodne jalovosti ili krvne povezanosti s mužem koji je otišao u križarske pohode. Brojne udovice koje se upravljale lenom u odsutnosti muža iskoristile su i druge ratove kako bi stekle još bogatstva. Na taj način postale su meta neoženjenim vitezovima koji su bili mlađi sinovi, pa je tako u posljednjoj trećini 12. stoljeća ženidba dopuštena i ostalim sinovima, a ne samo najstarijem što je do tada bio običaj. Žene počinju upravljati korištenjem njihovog miraza, zadržavaju ime svoje obitelji i nakon udaje te djeci dodjeljuju imena njihovih roditelja. U isto vrijeme uzdiže se marijanski kult koji Djevicu Mariju predstavlja kao simbol Crkve, Supruga čime se mijenja negativan stav o ženama, a brak postaje teološki prihvatljiv oblik života.⁵³

Na Pirinejskom poluotoku za vrijeme rekonkviste, žene u pograničnim naseljima imale su jednaka nasljedna prava kao i muškarci te su uživale ugled i autoritet dok je u ostalim dijelovima Europe prevladavala muška dominacija. U Španjolskoj je mladenkina obitelj bila uključena u sklapanje braka zbog običaja nasljeđivanja prema kojem je djevojka dobivala četvrtinu, trećinu ili polovinu svega što je njezina obitelj posjedovala. Prema španjolskom običajima mogla se udati unatoč neodobravanju roditelja i prijetnji razbaštinjenjem.⁵⁴

Kći obrtnika iz 12. stoljeća morala je čekati smrt roditelja kako bi stekla miraz za udaju. Nakon udaje, uživala je jednak dio ovlasti nad imovinom od supruge plemića zahvaljujući svom doprinosu za miraz, radnom partnerstvu ili identitetu obrtnikove kćeri. U udovištvu razlika je bila u tome što su se udovice obrtničkih obitelji ponovno udavale i u novo kućanstvo dovodile svoju djecu iz prethodnog braka ili novog muža u staro kućanstvo dok su se plemićke udovice rijetko ponovno udavale. Razlog tomu bila je činjenica da bi sklapanjem novog braka morale

⁵² Gies, *Marriage and the Family*, 51.

⁵³ Attali, *Ljubavi*, 135., 137.

⁵⁴ Gies, *Marriage and the Family*, 152.-153.

predati svoju djecu skrbnicima koje je imenovala pokojnikova loza stoga su dobivale službene ugovore koji su im jamčili kontrolu nad njihovom imovinom i darovima.⁵⁵

U 15. stoljeću u Leicestershireu žene su pomagale u košnji sijena, plijevljenju, prijevozu žitarice, vožnji plugova s volovima te lomljenju kamena za popravak ceste. U 14. stoljeću žetelice i vezačice u Gloucesteru primale su istu plaću kao i muškarci dok žene koje su radile kao sluškinje bile su manje plaćene od muških sluga.⁵⁶

Na području Engleske djevojke su nisu mogle sudjelovati u naprednom obrazovanju koje je bilo otvoreno za dječake, mladiće, ali su mogle steći osnovnu pismenost. Firentinske djevojke u 15. stoljeću mogle su pohađati školu, ali su njihovi obrazovni zahtjevi bili lakši u usporedbi s onima koji su se postavljali dječacima. Djevojke su mogle biti upisane u vjersku ustanovu u kojoj su mogle ostati do udaje ili do kraja života gdje su mogle, ali i nisu morale naučiti pisati slova. Za patricijske žene prednost se davala obuci kućanskih poslova kao što su šivanje, kuhanje, čišćenje kućanstva i posluživanje stola.⁵⁷

Kako se trgovina s Istokom i među europskim narodima povećavala, gradovi su nicali, a novonastala građanska klasa udružila se u cehove. Njihov je rad zahtijevao više vještine i manje fizičke snage nego poljoprivredni zadaci, a mnogim su trgovcima u poslu na kraju pomagali njihove žene i djeca. Udovice i djeca mogli su ostati članovi ceha nakon očeve smrti, ali žene su rijetko napredovale na administrativne funkcije. Poboljšanje mogućnosti zapošljavanja žena utjecalo je na njihov društveni status. Kao aktivan doprinos obiteljskoj zaradi, stekle su veći glas u obiteljskim odlukama. Kako je Europa napredovala, bogati su pokazivali žeđ za luksuzom, a žene su koristile svoj novostečeni status da odbace strogu garderobu koju im je propisalo svećenstvo. Počele su više pažnje posvećivati svojoj toaleti, a u modu je ušla i umjetna kosa. Do 14. i 15. stoljeća ženska odjeća postala je slobodnija. Bogatstvo nije donosilo samo materijalnu udobnost, već i luksuz vremena za slobodno vrijeme⁵⁸.

⁵⁵ Gies, *Marriage and the Family*, 150-151.

⁵⁶ *Isto*, 239.

⁵⁷ *Isto*, 255.

⁵⁸ Murstein, *Love, Sex and Marriage*, 133.

5. BRAK

Srednjovjekovni brak bio je mješavina predodžbi i običaja koji potječu iz antičkog svijeta, nasljeđa judaizma i prve Crkve, Rima i Germana. Temeljna pravila proizašla su iz rimskog prava: brak je bio svjetovni običaj kojim je kršćanska Crkva ovladala kroz zakone. U rimskom pravu brak je bio pakt, sporazum, između obitelji i supružnika koji je bio neformalno sklopljen. A nužan je bio pristanak.⁵⁹

Brak u feudalno doba odražavao je važnost za društvo dvogeneracijske obiteljske zajednice majke, oca i djece - čija je kuća bila središte feudalnog nasljeđa. Brak je bio društveni čin od velike važnosti koji je štiti baštinu na dva načina. Prvo, povezivao je jednu obitelj ili lozu s drugom krvnom lozom, kroz izbor djevice koja bi s najstarijim sinom začela dijete. Drugo, osigurao je da samo jedan nasljednik, najstariji sin takvog braka, naslijedi baštinu, čime je ostala nepodijeljena, bogata i stabilna. Ograničavanje mogućnosti nasljeđivanja na najstarijeg sina iz braka ostavilo je ostalu mušku djecu nezbrinutu i neoženjenu, a ostali muškarci pribjegavali su Crkvi ili vojnim te spolnim podvizima, pod uvjetom da ti podvizi ne ometaju pravilan postupak nasljeđivanja unutar obitelji.⁶⁰

Iako je Crkva u kasnijem srednjem vijeku promicala brak prije svega kao sporazumnu obvezu između dviju osoba, brak je uvijek imao implikacije na prijenos imovine između rodbine. Velika redistribucija imovine unutar obitelji obično se događala u dva navrata prilikom smrti ili vjenčanja člana obitelji. Zajedno sa strategijama nasljeđivanja, brakovi su bili glavno sredstvo kojim su obitelji nastojale uspostaviti ekonomsku održivost za sljedeću generaciju. Brakovi su, dakle, bili prilike u kojima su se prijenosi imovine, simbolični i stvarni, odvijali unutar i između obitelji. Ono što je to u praksi značilo jest da je bilo teško sklopiti brak bez pristupa imovini dovoljnoj za uspostavljanje ekonomski održive obiteljske jedinice. Pitanje tko je davao imovinu bračnom paru i njihovim nasljednicima, ili kako su je oni posjedovali, razlikovalo se u srednjovjekovnoj Europi. Na svim društvenim razinama potrebna je imovina za vjenčanje i uspostavljanje neke vrste kućanstva. S vremena na vrijeme, poteškoće u dobivanju pristupa zemljištu, bilo zbog porasta stanovništva, promjena u obiteljskim

⁵⁹ Brooke, *The Medieval Idea of Marriage*, 39.

⁶⁰ Lucas, *Women in the Middle Ages*, 85.

strategijama prijenosa vlasništva ili drugih razloga, mogu rezultirati kasnijim stupanjem u brak ili velikim brojem osoba koje se nisu mogle vjenčati.⁶¹

U srednjem vijeku mnogi ljudi su se vjenčali i osnivali obitelji u tinejdžerskoj dobi. Razlog tomu bio kratak životni vijek, pa je tako polovica Europljana umrla prije navršenih trideset godina. Očekivani životni vijek za žene bio je dvadeset i četiri godine zbog visoke stope smrtnosti tijekom poroda. Lawler u knjizi *Encyclopedia of Women in the Middle Ages* navodi kako su se četrnaestogodišnjaci ili petnaestogodišnjaci često ženili i odmah osnivali svoje obitelji. Kanonsko pravo propisivalo je da žene moraju imati dvanaest godina, a muškarci četrnaest da bi pristali na brak.⁶²

Benkov u svom članku *Courtship and Ritual* navodi kako je dob za stupanje u brak ili zaruke značajno varirala po geografskoj regiji, u skladu s kulturnim normama. Kretala se od dvadesetih ili kasnih tinejdžerskih godina u sjevernoj Europi, sa samo malom razlikom u godinama između supružnika, do devetnaest za mladenku i dvadeset osam za mladoženju u toskanskim gradovima, odnosno devetnaest odnosno dvadeset četiri godine na selu.⁶³ Benkov dodaje da su rani bizantski zakoni dopuštali zaruke sa sedam godina, ali je dob od četrnaest godina za mladiće i dvanaest godina za djevojke u Justinijanovom zakoniku postala norma za zaruke jer su često dvije faze sklapanja braka bile u neposrednoj vremenskoj blizini.⁶⁴ Nakon prestanka epidemije Crne smrti, od 1371. godine dob za sklapanje braka povećala se u odnosu na razdoblje prije epidemije, pa je tako prosječna dob za muškarca bila dvadeset i četiri godine, a prosječna dob za žene dvadeset i pet godina.⁶⁵

Odnos između muža i žene Anglosaksonci su nazivali *freonscype* koji je bio više od današnjeg prijateljstva, a manje od strasti, odnosno moglo bi se reći privrženost u modernom smislu.⁶⁶ Bračni se par pozivao na suzdržavanje pod prijetnjom da će, ako se opusti, na svijet donijeti nakazu ili slabunjavu djecu. Muž i žena morali su se držati daleko jedan od drugoga tijekom dana, ali i noći koja prethodi nedjelji i blagdanu s obzirom na svečanosti, te srijedom i petkom s obzirom na pokore kao i tijekom triju časnih postova, triju razdoblja od četrdeset

⁶¹ McCarthy, *Marriage in medieval England*, 51.

⁶² Jennifer Lawler, *Encyclopedia of Women in the Middle Age*, 1965., (Jefferson: McFarland & Company, Inc Publishers, 1965.) 111.

⁶³ Edith J. Benkov, „Courtship and Ritual“, 29.

⁶⁴ *Isto*, 22.

⁶⁵ Gies, *Marriage and the Family*, 233.

⁶⁶ *Isto*, 111.

dana: pred Uskrs, pred Sveti križ rujanski i pred Božić. Muž se također nije smio približiti ženi dok joj je trajala menstruacija kao i tri mjeseca prije i četrdeset dana nakon poroda.⁶⁷

U 11. stoljeću u Burgundiji muževi i žene kontrolirali su vlastita imanja koja su mogli prodati bez međusobnog savjetovanja. Ženin miraz i dio muževljeve imovine bili su njezin neposredni posjed s kojim je mogla postupati slobodno i bez odobrenja.⁶⁸

U srednjovjekovnom društvu bračni parovi su uglavnom živjeli zajedno. Međutim muškarci vojničke elite bili su odvojeni od svojih žena zbog vojnih zahtjeva viših slojeva. Muškarci zemljoposjedničkog plemstva svoje vrijeme provodili bi na vojnim ekspedicijama, u kraljevskoj pratnji ili pripremajući se za te zadatke. Od žena viših slojeva očekivalo se preuzimanje vođenja posjeda, obrane dvorca i briga o nasljednicima koji bi naslijedili svoga oca u slučaju smrti. Diljem zapadne Europe aristokratski parovi ovisili su jedno o drugome. Morali su surađivati i djelovati u interesu njihove djece. U gradovima suradnja između supružnika bila je podjednako bitna kada je riječ o imovini i ostalom bogatstvu, ne samo ako su namjeravali dio toga podijeliti samostanskim kućama.⁶⁹ U gradovima i na selu suradnja i podjela odgovornosti za trgovine, radionice, farmu između muža i žene bile je neophodna kako bi bili sigurni da oni, njihova djeca i sluge zarađuju dovoljno prihoda za preživljavanje. U nižim slojevima supružnici su više ovisili jedno o drugome zbog uspješnosti braka, ali i osiguravanja hrane za njih i njihovu djecu. Među seljacima i siromašnima ponekad su žene morale raditi poslove umjesto svojih muževa koliko god poslovi bili teški.⁷⁰

Za seoske žene brak je bio univerzalni cilj više nego za djevojke plemićkog sloja jer su samostani bili otvoreni samo za plemkinje. Alternativa za seoske žene bila je ostati na obiteljskom imanju i raditi za obitelj, postati sluškinja u drugoj seoskoj obitelji ili u gospodarevom kućanstvu. Seoske žene, a prije svega supruge gradskih obrtnika, uživale su određeni priznati status zbog važnosti njihova doprinosa ukupnoj radnoj snazi obitelji. Bile su mnogo više od pukih stvarateljica nasljednika za razliku od žena viših slojeva društva od kojih se to jedino i očekivalo. Veliki broj gradskih obrtnika koji su se bavili uslužnim zanatima - mesari, pekari, postolari, krojači, i tako dalje zahtijevao je aktivno sudjelovanje njihovih suprugama u obiteljskom poslu. Osim brige za svakodnevne potrebe kućanstva za hranom i odjećom, žene obrtnika često su osiguravale neophodan dodatak obiteljskom prihodu vlastitim

⁶⁷ Duby, *Vitez, žena i svećenik*, 22.

⁶⁸ Gies, *Marriage and the Family*, 123.-124.

⁶⁹ Van Houts, *Married Life in the Middle Ages*, 133.-136.

⁷⁰ *Isto*, 138.

samostalnim aktivnostima. One su prele i tkale tkaninu za lokalnu tržnicu ili za trgovce tekstilom koji nisu podlijevali lokalnim cehovskim propisima, proizvodile su pivo i hranu za prodaju ili trgovala drugom sitnom robom. Trudnoća i majčinstvo nisu ograničili ove aktivnosti u velikoj mjeri kao što se moglo pretpostaviti.⁷¹

5.1. Zaruke

Među plemićima brak je bio izvor stjecanja teritorija, bogatstva, vladavine, političke prednosti i saveza. Brakovi su se dogovarali kao dio srednjovjekovne diplomacije jer se smatralo da će ljudi manje ratovati ako su povezani brakom, što bi pomoglo u održavanju mira u društvu. S obzirom na to da je srednjovjekovna povijest isprepletena ratovima, ovaj ideal nije funkcionirao u stvarnosti. Muškarci iz viših slojeva društva nisu mogli sami određivati koga će oženiti, a ni seljaci nisu imali takvu slobodu jer su pripadnici svih slojeva društva bili podređeni interesima vlastite obitelji.⁷² Većina brakova bila je dogovorena za parove iz elitnog, posjedničkog i višeg urbanog društva. U nižim slojevima bila je veća sloboda mladih u odlučivanju, iako je u tim slojevima postajala prisila. U pregovorima koji su doveli do sklapanja braka postoji nekoliko važnih čimbenika. Najprije kršćanski patrijarhat u kojem su svi članovi obitelji poslušni starijem muškarcu, glavi obitelji.⁷³ Brakove su obično dogovarali roditelji ili gospodari uz pomoć rođaka ili prijatelja.⁷⁴ Do vjenčanja bi konačno došlo nakon mjesec dana, ponekad i godine. Raspad bračnih saveza bilo je kršenje obećanja što je predstavljalo grijeh za kršćane. Takva djela izazivala su sramotu i skandal gdje su strane proglašene nepouzdanima u društvu u kojem je uzajamno povjerenje bilo temelj svih odnosa. Oni koji su prekršili dogovor teško su pronalazili nove saveze za isto ili drugo dijete.⁷⁵

Prema kanonskom pravu zaruke se nisu mogle sklopiti prije sedme godine jer je bio potreban pristanak, ali mlađa djeca nisu imala razumijevanja za pristanak. Prilikom sklapanja zaruka bračni ugovor se unosio u službene knjige u kojima je naveden miraz koji daje mladoženja i miraz koji daje mladenka. Zaruke su značile da je spolni odnos prihvatljiv stoga su se djeca zaručenog bračnog para smatrala zakonitom djecom, iako bi u slučaju spornog nasljeđivanja suparnici inzistirali na tome da ta djeca nisu zakonita. Kada su djeca bila zaručena,

⁷¹ Van Houts, *Married Life in the Middle Ages*, 283.

⁷² *Isto*, 112.

⁷³ *Isto*, 29.

⁷⁴ *Isto*, 32.

⁷⁵ *Isto*, 36.

brak se nije mogao sklopiti i održati do samog vjenčanja. I zaruke i vjenčanje mogli su se sklopiti putem punomoćnika.⁷⁶

Germanski običaj bio je da prosac svoj dogovor s roditeljima zapečatio davanjem zaloga (*arrha*). Ako su roditelji to prihvatili, tada su sklopili pravno obvezujući ugovor, koji se potvrđuje pisanim ili usmenim ugovorom i razmjenom prstena pred svjedocima na formalnim zarukama. Nakon što su roditelji prihvatili obećanje, zaruke se više nisu mogle jednostrano raskinuti. Čak i ako je djevojka bila tek dijete, ne starija od četiri ili pet godina kad je bila zaručena, pa čak i ako se protivila njezinim zarukama, njezini roditelji morali su sklopiti brak nakon što su je obećali. Ako bi se zaručena žena udala za drugoga, mogla je biti pogubljena kao preljubnica. Rimsko je pravo čovječnije postupalo sa ženama. Ako bi djevojka ili njezini roditelji raskinuli zaruke, mladoženja je imao pravo zahtijevati samo četverostruku *arrhu* koju je platio; ako su iz bilo kojeg razloga prošle dvije godine od zaruka, žena se mogla slobodno udati za drugog muškarca. Germanski kodeksi podržavali su dvostruka mjerila u pogledu kršenja ugovora. Zaruke koje su roditelji dogovarali za svoju malodobnu djecu vrlo su strogo vezale mlade žene. Mladići su, s druge strane, mogli pobjeći relativno lako od neželjenih angažmana. Ako bi muškarac odlučio raskinuti ugovor, morao je platiti samo nevjesti dar. Prema bavarskim i germanskim zakonima, morao se zakleti pred svjedocima da to čini, ne zato što je našao bilo kakvu grešku u djevojci ili u njezinim roditeljima, već zato što se zaljubio u drugu ženu.⁷⁷

5.2. Miraz

Ceremonija zaruka na svim je razinama uključivala darove, uključujući *arrha sponsalia* s mladoženjine strane, čestu razmjenu prstenja sa spojenim rukama koje simboliziraju vezu para i službeni ugovor koji je određivao dogovoreni miraz. Nevjesta je zadržala vlasništvo nad mirazom, ali je muž imao plodouživanje tijekom braka. U Justinijanovo doba mladoženja je također prilikom zaruka davao dar, *donatio propter nuptias* (darivanje radi braka), jednak iznosu miraza. U 9. stoljeću dar, *hipobolon*, bio je tipičniji od jedne trećine do jedne polovice ukupnog miraza. U 10. stoljeću, mladoženjin dar, *teoretion* je bio jedna dvanaestina miraza i isključivo vlasništvo žene ako brak završi razvodom ili smrću muža.⁷⁸

⁷⁶ Lawler, *Encyclopedia of Women in the Middle Age*, 113.

⁷⁷ Fonay Wemple, *Women in Frankish Society*, 32.-33.

⁷⁸ Edith J. Benkov, „Courtship and Ritual“, 22.

U Španjolskoj je mladoženja darivao mladenki *arras* (zasluženi poklon) koji se sastojao od zemlje, kuće, odjeće, robova, sedla, odjeće, kože i sl. Mladenkin miraz koji se oduzimao od njezinog nasljedstva uključivao je posuđe za kuhanje, poplune, posteljinu i ostalo pokućstvo, a kod bogatih mladenki vinograd, vrt ili tor.⁷⁹

Poput rimske institucije *donatio ante nuptias* (dar prije braka), bračne nagodbe koju je mladoženja poklanjao nevjesti, germanski nevjestinski dar (*dos*) pružao je naknadu, štoviše ekonomsku sigurnost, ženi u slučaju da je odbačena.⁸⁰ U engleskom ranom srednjovjekovnom društvu dotalni prijenosi podrazumijevali su prijenose imovine do kojih je došlo prilikom sklapanja braka. Nevjesta je ta koja donosi imovinu mužu u rimskom društvu, ali obrnuto u kasnom carstvu i ranom srednjem vijeku, i vraćanje miraza koje je davala nevjestina obitelj u srednjem i kasnijem srednjem vijeku.⁸¹ Preteča miraza, *gerade*, sastojala se, u najosnovnijem obliku, od životnih potrepština mlade nevjeste: posteljina, pribor za jelo, namještaj, ukrasi, novac i povremeno nešto stoke. Kako se ekonomsko bogatstvo Europe povećavalo, miraz je postajao sve značajniji. Mnogi su očevi iz srednje klase s velikim brojem kćeri nastojali su smjestiti barem jednu, možda i više njih, u samostan kako bi izbjegli pritisak isplaćivanja i pripremanja prevelikog broja miraza.⁸²

Kod Germana budući muž je ženinoj obitelji davao miraz. Ženini roditelji i rođaci morali su odobriti darove, koji su bili strogo utilitarne prirode - volovi, konji, uzde, štit, koplje, mač. Ona bi udvaraču dala dar, najvjerojatnije oružje. U ovoj razmjeni ležala je vanjska manifestacija vjenčanja.⁸³

U Južnoj Europi postoji više podataka o procesu sklapanja braka u smislu pregovora i rješavanja pitanja o mirazu nego na sjeveru zbog korištenja pisanih ugovora. U Lombardiji od 1093. godine *morgengabe*⁸⁴ je zamijenjen pravilima o mirazu koji plaća mladenkina obitelj i manji dar (obično upola manji) od strane muževljeve obitelji kao doprinos vjenčanju/braku. Od sredine 12. stoljeća uspostavljena su pravila prema kojima muž može založiti imovinu kako bi osigurao otplatu miraza nakon svoje ili ženine smrti ako se ne rode djeca. U Okcitaniji u ugovorima očevi, braća i sestre pojavljuju se kao partneri koji ugovaraju brak, a u drugoj

⁷⁹ Gies, *Marriage and the Family*, 153.

⁸⁰ Fonay Wemple, *Women in Frankish Society*, 32

⁸¹ McCarthy, *Marriage in medieval England*, 55.

⁸² Murstein, *Love, Sex and Marriage*, 138.

⁸³ Lucas, *Women in the Middle Ages*, 61.

⁸⁴ Jutarnji dar mladoženje nevjesti

polovici se pojavljuju parovi koji sami razmjenjuju ugovore. U Kataloniji sve do kraja 11. stoljeća u većini aristokracijskih brakova žene su se udavale ispod svog statusa za muškarce koji su bili u potrazi za novčanim mirazom i nasljedstvom svojih žena.⁸⁵ Bračni običaji Anglosaksonaca bili su slični germanskim. Tako je mladoženja *morgengif*, koji je bio pandan germanskom *morgengabeu*, isplaćivao u obliku zemlje.⁸⁶

U praksi žena, budući da je dobila miraz udajom, nije dijelila pravo na imovinu koju dijele njezina braća. Ipak, ženin miraz nije uvijek bio čvrsto utemeljen. Tako bi se, na primjer, supruga pred crkvenim službenikom mogla odreći svog dijela imovine, pristati na dar ili prodaju ili prihvatiti kao naknadu za povećanje svojih prava na drugi dio baštine.⁸⁷ Uvjeti bračnog ugovora, konačno, trebali su jamčiti ženi autonomna prava, kako na njezin miraz (*dos*), tako i na njezino očekivano nasljeđe. Međutim, u praksi su ta prava koristili muškarci, njezin muž, njezina braća, ako je ostala udovica njezini sinovi i nasljednici u čijim su rukama, tijekom sljedećeg naraštaja, očinski i majčinski dio nasljedstva postali jedno.

5.3. Ceremonija vjenčanja

Održavanje proslave vjenčanja u mladoženjinom domu bio je znak bogatstva mladoženjine obitelji koja je plaćala svadbenu veselje kao dokaz da se mogu brinuti o nevjesti (i njezinoj obitelji). Ponekad bi plemić preuzeo sve troškove. U južnoj Europi troškove svadbe snosila je mladenka, a mladoženja davao je samo vrlo specifične doprinose. Svadbene gozbe bile su u isto vrijeme iskaz gostoprimstva i velikodušnosti u kojem su uzvanici bili susjedi, prijatelji i drugi saveznici. Svadba je na svim razinama društva predstavljala društveni događaj koji je bio puno više od slavljenja nove zajednice dvoje ljudi. Okupljanje velikog broja ljudi na jednom mjestu nekoliko dana za elitu je moglo je značiti i uzrok nemira te potencijalni izvor urota.⁸⁸

Kada je došao kraj beskrajnih rasprava i pregovora došlo je do javne riječi i geste, ceremonijala koji je i sam bio podijeljen na dva dijela. Prvo, brak kao ritual vjere i zavjeta, usmena obećanja, prsten, miraz, kovanice i konačno ugovor. Drugi dio bilo je vjenčanje kao

⁸⁵ Van Houts, *Married Life in the Middle Ages*, 42.

⁸⁶ Gies, *Marriage and the Family*, 106.

⁸⁷ Duby, *A History of Private Life*, 147.

⁸⁸ Van Houts, *Married Life in the Middle Ages*, 64.

ritual postavljanja kuće za novi bračni par. Kruh i vino dijelili su mladenci, a prvi objed bračnog para bio je neizostavni dio velikog banketa.⁸⁹

Ceremonija vjenčanja obilježavala se gozdom, pićem, pjesmama i pošalicama. Zaručnica je primala donaciju koja je bila zabilježena u pisanom obliku, a sastojala se od domaćih životinja, odjeće, nakita, dragog kamenja, novca, škrinje, krevet s posteljinom, oruđa, i sl. Prema starom galskom običaju zaručnik je zaručnici poklanjao par papuča kao zalog za mir u kući te zlatni prsten, prema rimskoj tradiciji, koji se predstavljao prisegu na vjernost i vječnost. Zaručnica bi nosila ga na srednjem prstu desne ruke ili na prstenjaku lijeve ruke iz kojeg, prema egipatskoj medicini, jedan živac vodi ravno do srca. Osim toga, plemenitašice su na desnom palcu nosile pečatnjak što dokazuje da su imale upravnu vlast nad vlastitim dobrima. Na kraju ceremonije zaručnici bi izmijenili poljubac u usta koji je simbolizirao tjelesno sjedinjenje.⁹⁰ Izraz medeni mjesec dolazi od običaja kada su mladenci ispijali pehar alkoholnog pića nastalog fermentacijom meda, koji se naziva medovina, kako bi se vjenčani mogli umiriti tjeskobu i dobiti hrabrost za ispunjavanje bračnog združivanja.⁹¹

U srednjem vijeku humor je išao mnogo dalje pa su mladoženjini „prijatelji“ ponekad prskali nevjestu prljavom vodom ili je bacali u hrpu balege, što bi njega sigurno razbjesnilo. Kada se par povukao, muž je stavio ženinu cipelu kraj uzglavlja kreveta sa svoje strane, kao simbol svoje moći nad njom. Ali obično nisu imali previše privatnosti. Poželjno je bilo da se vjenčanje održi u lipnju koji se smatrao mjesecom dobrog predznaka. Nakon obreda, ako je miraz bio predan s mladenkom, ona se klanja pred nogama mladoženje kako bi označila njegovu kontrolu nad njezinom imovinom tijekom njegova života.

U drugim varijantama, poljubila mu je stopalo ili mu je dala da gazi po njezinoj nozi. Priroda miraza koju su donosili mladenci čitala se naglas kako ne bi došlo do nesporazuma. Srebrnjaci su bili razbacani brojnim prosjacima, građanima i obrtnicima okupljenim okolo. Napokon su se vrata crkve otvorila, a svatovi i nazočna grupa ušli su na svadbenu misu. Nakon javne izmjene zavjeta i prstenja te poljupca mira koji je mladoženja dao mladenki ceremonija bila je završena, mladoženja je izveo svoju nevjestu iz crkve. Ona mu je stajala s lijeve strane, desna mu je ruka ostala slobodna „za obranu“ kako bi mogao isukati mač u slučaju opasnosti. Na bogatoj gozbi mladoženja je ispio vino iz pehara i dao ga svojoj ženi da završi. Kada je

⁸⁹ DUBY, *Love and Marriage*, 8.-9.

⁹⁰ DUBY, Ariès, *Povijest privatnog života*, 475.-476.

⁹¹ *Isto*, 488.

došlo vrijeme da se par povuče svećenik je poveo pratnju do spavaće sobe kako bi ih blagoslovio dok je par pobožno klečao. Gošće su prošle kroz ritual stavljajući mladu u krevet. Budući da su gosti često putovali mnogo milja, nije bilo neobično da je svadbena svečanost trajala nekoliko dana.⁹²

U sjevernoj Francuskoj u 9. stoljeću svećenici se nisu u znatnoj mjeri miješali u brak, Duby navodi kako se u tekstovima ne spominju blagoslovi vjenčanja te da je svećenicima pod jurisdikcijom biskupa iz Burgesa bilo zabranjeno sudjelovati na svadbama gdje se slavilo sjedinjenje tijela u smijehu i pijanstvu. Svadbeni obredi pripadali su svjetovnoj kulturi.⁹³ Sve do 11. stoljeća vjenčanja su uglavnom bila kućni događaji, društveni i ritualni, osmišljeni da promiču plodnost dotičnog para. Crkva je mogla i jest dala blagoslove novovjenčanom paru.⁹⁴ Crkvena kontrola nad stvarnom ceremonijom vjenčanja razvijala se vrlo sporo i nije postala apsolutno formalna sve do Tridentskog koncila (1545.-63.)⁹⁵ na kojem je odlučeno da će od sada svi brakovi koji nisu sklopljeni pred svećenikom i dva ili tri svjedoka biti ništavni, čime je završilo razdoblje tajnih vjenčanja.⁹⁶

Prvi liturgijski rituali vjenčanja pojavili su se u sjevernoj Francuskoj oko 1100. godine. Crkvene ceremonije vjenčanja pokazuju da je moć svećenika sve više prodirala u obiteljski život. Svećenik je trebao potvrditi da su mladenka i mladoženja dali svoj pristanak na brak te provesti istragu jesu li u krvnom srodstvu jer tada brak ne bi bio dopušten.⁹⁷ Svjetovni i obiteljski običaji pronašli su mjesto u liturgiji koje je Crkva objavila i stavila pod svoju kontrolu. Ipak, mogu se razbrati građanski običaji i duhovni noviteti koje je Crkva uvela. Mladu je mladoženji davao njezin otac ili drugi bliži rođak koji je njezin skrbnik. Spajanjem desnih ruku zaključio se prijenos dara. Muškarac je tada stavljao prsten na tri prsta svoje žene, jedan za drugim. Prsten je predstavljao brak i trebao ju je štiti od napada demona. Prema crkvenoj teoriji, daruje se za ljubav i kao znak vjernosti. Ključni element bio je blagoslov spavaće sobe koji je trebao raspršiti svako prokletstvo koje je moglo ugroziti plodnost para i izbrisao svaku mrlju ženina preljuba.⁹⁸

⁹² Murstein, *Love, Sex and Marriage*, 140-142.

⁹³ Duby, *Vitez, žena i svećenik*, 26.

⁹⁴ Lucas, *Women in the Middle Ages*, 93.

⁹⁵ *Isto*, 71.

⁹⁶ Murstein, *Love, Sex and Marriage*, 111.

⁹⁷ Duby *A History of Private Life*, 124.

⁹⁸ *Isto*, 130-132.

Mnogi brakovi nisu sklopljeni u crkvi, i to djelomično zato što, po mišljenju nekih klerika, crkva nije bila mjesto za vjenčanje. U Toulouseu su se bračni ugovori sklapali u prisustvu javnog bilježnika.⁹⁹

Na području pravoslavnog kršćanstva vjenčanje predstavlja božju milost i sakrament. Pod pokrivalom (grč. *velamen*) svećenik bi položio ruke, blagoslovio križ i prsten zaručnika kojima su bile povezane ruke (grč. *ékdosis*), a svećenik bi ima stavljao vjenčanu krunu (grč. *stefánoma*) koja je označavala prijelaz žene pod muževu vlast. Vjenčanje na mjestu bogoštovlja bio je židovski običaj, potom orijentalni, zatim pravoslavni a puno kasnije katolički.¹⁰⁰

5.4. Preljub

Postojala je rupa u vezi s definicijom preljuba, zahvaljujući odluci pape Klementa III da se, u slučaju krvnog srodstva, sve tužbe koje uključuju brak trebaju poništiti. Kao rezultat toga, kad bi preljubnik mogao dokazati barem šesti stupanj veze sa svojom suprugom, mogao je izbjeći optužbu za preljub jer valjan brak nije postojao. Naravno, morao se rastati od supruge, korak koji mnogim preljubicima nije bio težak. Kmetu koji je bio preljubnik vlastelin je mogao uzeti sva materijalna dobra obiju preljubničkih strana.¹⁰¹

U germanskom društvu ako je žena počinila preljub muž ju je kažnjavao tako što joj je odrezao kosu, svukao je голу u prisutnosti njezine rodbine i izbacio iz kuće. Prema kodeksima muž je imao pravo ubiti ženu preljubicu ili njezinog ljubavnika od kojega je mogao tražiti naknadu.¹⁰²

Kazna za preljubnike u Bizantskom Carstvu bilo je sakaćenje nosa, a žena je bila poslana u samostan, a suprug je imao rok od dvije godine da ju primi natrag.¹⁰³

Prema burgundskom zakonu kažnjavao tako da bi preljubnica bila otpravljena odmah, zadavljena i potom bačena u blatnu močvaru. Za Franke preljub je smatran činom kojim je bačena ljaga na muževu obitelj i obitelj nevjerne žene i takav čin kažnjavao se smrću. Bliži rod tražio je od oca preljubnice da ju opravda zakletvom ili će umrijeti, potom je slijedila svađa i međusobno ubijanje dviju obitelji. Žena je bila pozvana na suđenje koji dan nakon toga i bila je zadavljena. U nekim slučajevima bila bi živa spaljena ili podvrgnuta oradaliji, sudom vode.

⁹⁹ Brooke, *The Medieval Idea of Marriage*, 253.-254.

¹⁰⁰ Attali, *Ljubavi*, 120.

¹⁰¹ Murstein, *Love, Sex and Marriage*, 144.

¹⁰² Frances Gies i Joseph Gies, *Marriage and the Family in the Middle Ages*, (Harper Perennial: New York, 1987.) 33.-34.

¹⁰³ Duby, Ariès, *Povijest privatnog života*, 596.

Okrivljenicu bi s velikim kamenom oko vrata bacili u rijeku, ako bi isplivala, što je bilo malo vjerojatno, bila bi proglašena nevinom. Burgundi su taj pojam proširili na djevojke ili udovice koje su se svojom voljom združile s nekim muškarcem. Franci su pod tim izrazom podrazumijevali muškarca koji bi se upustio u razvrat s tuđom robinjom. Muškarac koji je počinio preljub nije bio strogo kažnjavan i nije okaljan vlastitim spolnim činom jer se smatralo da muškarac ne čini nikakvo zlo vlastitom rodu, a djeca koju je začeo preljubnici pripadaju njezinom mužu. Žena koja je počinila preljub bila je odgovorna za taj zločin jer je na taj način ukaljala sebe, uništila vjerodostojnost svoje djece čime je zatrla svoju i njihovu budućnost. Privatni život žene bio je potpuno javan, za razliku od muškarčeva, zbog posljedica koje su mogle proizaći iz njezinih postupaka.¹⁰⁴ Nakon što je počinila preljub, muž više nije imao obveze prema njoj. Dapače, ako bi je uhvatio na djelu, imao je pravo ubiti i nju i njezina ljubavnika. Žena, međutim, nije imala te mogućnosti. Morala je ostati vjerna i poslušna svom mužu, nije mogla inicirati razdvajanje, niti ga je mogla tužiti zbog preljuba.¹⁰⁵

Čak se i papinstvo kretalo prema jednakosti muškaraca i žena u pitanjima razvoda. Na Rimskoj sinodi koju je sazvao papa Eugenije 826. godine dopušteno je nevinoj strani - mužu ili ženi - razvod i ponovno vjenčanje u slučajevima preljuba.¹⁰⁶

5.5. Razvod

U praksi brakovi su završavali razvodom ili poništenjem zbog prepreka kao što su maloljetnički brak, prisila, preljub, krvno srodstvo, muška impotencija i bigamija. Odluka jednog supružnika (ili oba) da stupi u samostan mogla je prekinuti brak samo ako je drugi supružnik dao svoj pristanak.¹⁰⁷

U ranom srednjem vijeku razvod se lako dobivao, bilo sporazumni ili tako što se muž odrekao žene. U 9. stoljeću Crkva ga je počela ograničavati. Gregorijanske reforme iz 11. stoljeća brak su gledale kao instituciju koja je monogamna i neraskidiva. Ubrzo je Crkva dopuštala poništenja braka u kojima je odlučivala da takav brak nije ni sklopljen. Unatoč tomu, razvod je uvijek bio prakticiran. Ako razvod nije bio praktičan zbog političkih razloga plemići su mogli dobiti poništenje braka plaćanjem pristojbe papi. Ako je nečija žena imala ropskog pretka, to je bio dovoljan razlog da bi se brak poništio. Krvno srodstvo nije bilo dopušteno,

¹⁰⁴ DUBY, Ariès, Povijest privatnog života, 479.-480.

¹⁰⁵ FONAY WEMPLE, *Women in Frankish Society*, 42.

¹⁰⁶ ISTO, 78.

¹⁰⁷ VAN HOUTS, *Married Life in the Middle Ages*, 142.

rizici miješanih brakova bili su dobro poznati u srednjem vijeku te nisu bili dozvoljeni brakovi unutar sedmog stupnja srodstva. Muškarci bi u ovom slučaju izmislili genealogije kako bi poništili brak. Nije bilo neobično da muž potroši ženino bogatstvo, a zatim otkrije da su previše blisko povezani, poništi brak i prisili svoju ženu u siromaštvo, da se vrati svojoj obitelji ili uđe u samostan kako bi pronašao novu ženu kojom bi se oženio. U ranom srednjem vijeku, ako žena nije mogla imati djece ili nije rodila sina, mogla je biti odbačena ili poslana u roditeljski dom. Plaćanje nevjeste vraćalo se mužu, a kasnije kada je miraz postao sve češći, zadržao bi ga.¹⁰⁸

Divortium a vincula matrimonii (razvod braka) latinska je fraza koja opisuje ono što se danas naziva poništenjem. Pretpostavka iza ovakvog razvoda jest da brak nikada nije bio valjan budući da jedan ili oba supružnika zapravo nisu bili podobni za sklapanje braka. Dakle, dok je par živio zajedno, ponekad i godinama, upuštajući se u spolne odnose, a možda čak i imali zajedničku djecu, ni u jednom trenutku njihov brak nije bio zakonit. Ranosrednjovjekovna crkva nametnula je sustav zabranjenih veza u kojima je bio zabranjen brak unutar sedam stupnjeva (naraštaja do zajedničkog pretka; dakle, do šestog rođaka). Pripadnici srednjovjekovnih europskih kraljevskih obitelji, koji su najčešće bili u srodstvu unutar sedam stupnjeva, iskorištavali su to stanje do kraja, smatrajući ga „prikladnim otvorom za bijeg.“ Namjerno su sklapali brakove za koje su znali da bi mogli biti razvrgnuti ako došlo je do prilike za sklapanje povoljnijeg političkog saveza. Prepoznavši ovu sklonost, papa Inocent III. bio je ključan u značajnom sužavanju broja stupnjeva.¹⁰⁹

U razvijenom i kasnom srednjem vijeku razvod se zadržao u dva oblika. Prvi, *divorce a vinculo* (razvod iz bračne veze), bio je ono što bi se danas nazvalo poništenjem. Drugi, razvod *a mensa et thoro* (od stola i postelje), bilo bi razdvajanje. Razvod *a vinculo* bio je oslobađanje od bračne veze, odobreno na temelju toga što brak nikada nije bio valjan. Takav se razvod mogao odobriti ako je jedna od strana već imala postojećeg bračnog druga, pa nije bila slobodna sklopiti brak, ili zbog prepreke koja je značila da se brak nikada nije trebao sklopiti. Popis takvih mogućih prepreka bio je podugačak: među partnerima mogla je postojati veza krvnog srodstva, nije bilo moguće konzumirati brak zbog nemoći, pristanak jedne od strana mogao je biti dobiven silom ili strahom. Pristanak je mogao biti razmijenjen kada su jedna ili obje strane bile maloljetne. Možda je došlo do pogreške osobe ili pogreške stanja, ili je jedna od strana mogla položiti svečane vjerske zavjete ili veće svete redove prije braka. Konačno, ako jedan od

¹⁰⁸ Lawler, *Encyclopedia of Women in the Middle Age*, 114.

¹⁰⁹ Sara M. Butler, „Breaking Vows“ u *A cultural History of Marriage*, ur. Joanne M. Ferraro i Frederik Pedersen, (London: Bloomsbury Academic, 2020.) 132.-133.

partnera nije bio kršćanin, brak se mogao razvrgnuti. Brak se može razvrgnuti, odnosno proglasiti nevaljanim, zbog nedostataka privole dane u trenutku sklapanja. Srednjovjekovno kanonsko pravo u suprotnosti je sa zakonima svjetovnih društava koji su dopuštali razvod braka ne samo zbog pitanja valjanosti prvobitnog pristanka, već i zbog događaja koji bi se mogli dogoditi kasnije u braku, kao što je preljub jednog od supružnika. Umjesto toga, nepomirljiva kriza u braku mogla bi dovesti do razvoda *a mensa et thoro*, gdje bi parovi mogli dobiti dopuštenje da ne dijele krevet i stol. Iako je takvo razdvajanje značilo da se bračni par više nije morao ponašati kao muž i žena jedno prema drugome, oni su ostali u braku i nisu se mogli ponovno vjenčati sve do smrti svog supružnika. Razvodi *a mensa et thoro* mogli su se odobriti ako je jedan od supružnika počinio preljub, bio heretik ili otpadnik ili je počinio okrutnost prema svom supružniku.¹¹⁰

5.6. Udovištvo

Nakon smrti supruga, udovica je trebala pravnu i društveni zaštitu, dok je smrt supruge udovcu značila preuzimanje brige o djetetu i kućanstvu. Dok žene nisu imale kontrolu nad imovinom tijekom braka, njihovi su muževi djelovali u njihovo ime prema običajnom pravu, udovice su, nasuprot tome, bile pravno i financijski neovisne. Crkvena sumnjičavost prema udovicama dolazi do izražaja u zabrinutosti zbog njihovog statusa spolno iskusnih, ali neudanih žena. Crkva je poticala žene da polože zavjete čistoće radije nego da se ponovno udaju, čisto udovištvo zauzima položaj u tri stupnja čistoće koji je viši od braka, iako je inferioran u odnosu na djevičanstvo.¹¹¹

U merovinškom kraljevstvu udovica je mogla preuzeti sva muževljeva prava. Bilo da je živjela pod rimskim ili germanskim zakonom, postala je glava kućanstva, stječući kontrolu nad imovinom i skrbništvo nad maloljetnicima. Tih se prava morala odreći tek kad se ponovno udala.¹¹² Udovice u srednjem vijeku ostajale su same zbog porasta vjerovanja u čistilište. Od udovice se očekivalo i poticalo posvećivanje životu čistoće i pokore kako bi pomogle ublažiti grijeha svojih pokojnih muževa. Kontinuirano služenje udanih žena nakon smrti supruga produžilo je bračnu vezu i spriječilo žene da stvore novi početak s drugim muškarcem. U praksi brojne udovice koje su odlučile ostati same bile su pod pritiskom roditelja, rodbine ili gospodara radi ponovne udaje. Svjetovni vladari diljem Europe zabranjivali su prisiljavanje udovica na

¹¹⁰ McCarthy, *Marriage in medieval England*, 140.-141.

¹¹¹ Isto, 142.

¹¹² Fonay Wemple, *Women in Frankish Society*, 31.

ponovni brak. Udovice viših slojeva imale su pravo ostati udovice do kraja života i živjeti same na ili blizu posjeda svojih pokojnih muževa. Prema kršćanstvu udovice nisu smjele biti prisiljene na novi brak što su često isticali srednjovjekovni vladari u svojim krunidbenim poveljama. U praksi kraljevi, plemići, očevi i braća nisu se željeli odreći koristi koje bi im mogla donijeti udovica u učvršćivanju i stvaranju političkih saveza. Većina udovica koje su se uspjele oduprijeti prisili živjele su s ograničenim mogućnostima ili su se povukle u samostan. U normanskoj i anžuvinskoj Engleskoj udovice glavnih zakupaca ili zakupaca zemlje mogle su ostati samo ako su plaćale sve naknade.¹¹³

Činjenica da su udovice bile majke, često male djece nije spriječila muškarce iz njezine obitelji i rodbine da ih iskoriste kao pijune u svojim političkim igrama. Većina udovica morala se oslanjati na prihod od svog bračnog udjela i miraza kako bi se brinule za sebe i svoju malodobnu djecu. Ipak, ovaj prihod dolazio je od sinova, posinaka, zetova, šurjaka ili drugih članova rodbine koji su bili nasljednici. Od udovica viših slojeva očekivalo se da ostave svoju djecu pokojnog muža s pretpostavkom da će ga najstariji sin naslijediti i postati upravitelj nad očevim posjedom.¹¹⁴

5.7. Ponovni brak

Kršćanski oci uvelike su se međusobno razlikovali u pogledu mogućnosti ponovnog braka nakon razvoda, baš kao i u pogledu mogućnosti razvoda. Kad je Augustin govorio o braku kao *sakramentumu*, njegova uporaba izraza nije bila tako jaka kao njegova kasnija konotacija za teologe koji su ga slijedili. Osim toga, različiti su stavovi prema ponovnom braku nakon smrti supružnika i nakon razvoda. Crkva je preferirala da se ni udovica ni udovac ne vjenčaju ponovno - da vode uzdržljiv život - ali nije zabranjivala ponovno vjenčanje. Razlog tomu mogla je biti pretpostavka da će udovice (pa čak i udovci) imenovati Crkvu kao nasljednicu svoje imovine nego oni koji su se ponovno vjenčali. Ponovni brak isprva se smatrao zakonitim i bez grijeha, ali porastom gnosticizma i asketizma, stavovi prema ponovnom braku postali su oštriji. Prvi brak bio je opravdan kao neophodan za opstanak čovječanstva; drugi brak je bio grešan i nesretan, ali mu se moglo oprostiti, treći brak nije bio bolji od bluda; a četvrti je bio nevjerojatan grijeh ili skandal. Bizantska je crkva kažnjavala ponovno vjenčanje nametanjem blage pokorničke stege; krunidba je bila izostavljena za druge brakove, a prezbiteri su često izražavali

¹¹³ Van Houts, *Married Life in the Middle Ages*, 142.-144.

¹¹⁴ *Isto*, 162.

svoje negodovanje nedolaskom na svadbenu veselje. Međutim, na kraju je prevladalo mišljenje da se tjelesna veza koja spaja muškarca i ženu smatra prekida smrću, što dopušta ponovni brak bez odmazde.¹¹⁵

U ranosrednjovjekovnoj Engleskoj kršćanski moralisti dopuštali su razvod na više osnova. Teodorova pokornica dopuštala je ponovnu ženidbu u nizu okolnosti. Muškarac se mogao ponovno oženiti ako njegova supruga počini blud (ali žena ne smije). Žena se mogla ponovno udati ako joj muž postao rob krađom, bludom ili nekim drugim prijestupom, ali samo ako joj je to prvi brak. Napušteni muž može se ponovno oženiti nakon pet godina uz biskupov pristanak ako se on i njegova žena nisu pomirili. Muškarci i žene čije su supružnike odveli u zarobljeništvo ili oteli neprijatelji mogu se ponovno vjenčati: propisi se razlikuju u pogledu duljine vremena koje moraju čekati prije ponovnog vjenčanja i u vezi s pitanjem koji bi partner trebao biti priznat ako se prvobitni supružnik vrati nakon ponovnog vjenčanja.¹¹⁶

Ponovna udaja za gradsko društvo bila je pozitivna stvar jer su neudane žene predstavljale prijetnju za društvo, a za obitelj i rodbinu ekonomski teret, osobito ako je udovica bila mlada i imala malu djecu o kojoj se trebalo skrbiti. Ceremonija ponovnog vjenčanja bila je ista kao i kod prvog braka osim što je izostao bračni blagoslov udovice i udovca. Vjenčanja su se obično održavala na imanju novog muža, gdje je nevjestu predala njezina obitelj ili u pograničnim gradovima očevih zemalja.¹¹⁷

Iako je Crkva priznavala samo jedan pravi brak, da bi se spriječio blud, ponovno vjenčanje nakon smrti supružnika bilo je prihvatljivo. Iz praktičnih razloga, udovice nisu mogle dugo ostati neudane, osobito ako su kontrolirale imovinu. Budući da je žensko vlasništvo nad imovinom nakon udaje bilo zabranjeno, osim pod određenim okolnostima, bogata udovica bila je vrlo tražena. Žene su imale malo prava i na vlastitu djecu. Nisu imale zakonsko skrbništvo nad djecom čak ni nakon smrti muža. Muževljeva obitelj bila je odgovorna za odgoj djece. Od žene se očekivalo da se ponovno uda. Obitelji pokojnog oca često se nije htjela ili nije mogla brinuti za djecu.¹¹⁸

¹¹⁵ Murstein, *Love, Sex and Marriage*, 142.

¹¹⁶ McCarthy, *Marriage in medieval England*, 139.

¹¹⁷ Van Houts, *Married Life in the Middle Ages*, 153.-155.

¹¹⁸ Lawler, *Encyclopedia of Women in the Middle Age*, 114.-115

6. BRAK NA HRVATSKIM PROSTORIMA

Na području Dalmacije i Dubrovnika u srednjem vijeku vjenčanja su se održavala najčešće u kući ili u notarskoj kancelariji u kojoj je glavnu ulogu imao notar. Raspored svadbenih događanja bili su sljedeći: „Ujutro na dan svadbe, jedan od općinskih notara s dvojicom svjedoka, dolazio bi k nevjesti da je pita je li sporazumna uzeti tog i tog čovjeka za zakonitog muža. Ona bi davala suglasnost slabim glasom ili klimanjem glave, a katkada bi joj žene koje stoje uz nju položile ruke na glavu i savile je. Sama svadba smjela je trajati samo jedan dan kako se dragocjeno vrijeme ne bi razbacivalo u nekorisnoj zabavi.“¹¹⁹ Dubrovačka vlastela brakom se povezivala s plemićkim ženama Drača, Kotora, Zadra, Splita, Trogira i drugih, te zakonitim brakovima povezuju svoje kćeri i sestre sa znamenitim muževima i plemićima iz tih gradova. Ženidba s pripadnicima plemstva drugih dalmatinskih gradova dubrovačkoj je vlasteli uvijek bila dopuštena, kćeri su rijetko davali za žene dalmatinskim plemićima jer bi takvi brakovi oslabili stabilnost i mrežu dubrovačkog vlasteoskog staleža.¹²⁰ Plemstvo srednjovjekovne Slavonije uglavnom je sklapalo brakove međusobno, no imalo je mogućnost sklapati brak s plemstvom ostalih hrvatskih područja ili s ugarskim plemstvom. U 14. i 15. stoljeću u potragu za bračnim partnericama u Slavoniju su dolazili talijanski i njemački plemići koji su sklapali ugovore i miraz prema običajima svojih matičnih država.¹²¹

Brakovi su se, osim na istarski način, sklapali na slavenski i mletački način u kojima ženina imovina nije bila zaštićena niti je žena imala kontrolu na imovinom. U braku na mletački način imovina muža strogo je odvojena od imovine žene te muž sve privređuje samo za sebe. U ovakvom braku žena je isključivo bila kućanica koja je morala čuvati miraz, uzmirazje i da bez mogućnosti povećanja njihove vrijednosti, a ako je njezin muž umro, žena je morala napustiti njegovu kuću.¹²² Običaj univerzalne zajednice dobara potječe od rasprostranjenosti vulgarnog prava na istarskom području te siromaštvo koje je isključivalo primjenu odvojenost imovine bračnog para prema rimskom pravu. Buzetski statut definira brak na istarski način kao brak brata i sestre u kojem muž i žena poput brata i sestre dijele pokretnu i nepokretnu imovinu. Grožnjanski statut određuje brak na istarski način kao zajednicu čija se imovina prije i poslije

¹¹⁹ Ines Vađunec, „Položaj žene u srednjem vijeku na hrvatskim prostorima.“ *Pro tempore*. (2009), 6-7 ; str. 48-73., pristup ostvaren 5. IX. 2024., <https://hrcak.srce.hr/89434> 61.

¹²⁰ *Isto*, 54.

¹²¹ Antun Nekić, „Djevojačka četvrtina: pogled iz srednjovjekovne Slavonije“, *Historical contributions = Historische Beiträge*, Vol. 43 No. 66, (2024.), pristup ostvaren 10. IX. 2024. <https://hrcak.srce.hr/clanak/461263>

¹²² Ines Vađunec, „Položaj žene u srednjem vijeku na hrvatskim prostorima“, 64.

braka smatra zajedničkom, osim dugova učinjenih prije nego što je brak sklopljen koji nisu učinjeni u zajedničku korist.¹²³ U braku na istarski način muž je mogao ulaziti u poslovne odnose i sklapati ugovore, ali je trebao paziti da korist ne ide u zajednicu, a da obveza tereti samo njega. Osim toga, prema Novigradskom statutu, ženu nisu obvezivali dugovi njezina muža, osim ako se ona nije složila uz suglasnost muža i vrhovne vlasti u gradu. Slične odredbe sadrže Koparski, statut Izole, statut Pirana i Porečki statut. U Dvigradskom i Rovinjskom statutu dugovi muža obvezuju i ženu samo ako su učinjeni u zajedničku korist. U braku na istarski način bračni par je zaštićen od nerazumnog obvezivanja i stvaranja dugova. Žena ne smije stvarati dugove ako se njezin muž se složi s time, a muž smije opterećivati zajedničku imovinu samo uz suglasnost žene.¹²⁴

Filijalna četvrtina prvi se put spominje u Zlatnoj Buli Andrije II. iz 1222. godine prema kojoj je kćer nasljeđivala četvrtinu svih očevih posjeda u slučaju ako ne postoji sin. Od vremena Bele IV. pripadala je kćeri i u slučaju ako je imala brata. Kralj Žigmund je 1435. godine odredio da poslije očeve smrti kćer ostaje u očevoj kući do udaje, a da za njeno uzdržavanje služi očinska kuća s četvrtinom očinskih zemljišta. Tek kad se uda, muški nasljednici preuzimaju četvrtinu i isplaćuju njenu protuvrijednost u novcu.¹²⁵

U Slavoniji u 13. stoljeću postojalo je nekoliko zabilježenih filijalnih četvrtina na koju su pravo imale sve kćeri bez obzira na njihov broj. Ovakva vrsta imovine u Slavoniji je vjerojatno nastala pod ugarskim utjecajem.¹²⁶ Bračni darovi koje je žena dobivala od svojih roditelja sastojali su se od pokretne imovine, a filijalna četvrtina gotovo i nije bila dokumentirana jer se isplaćivala u gotovini, a transakcije u gotovini rijetko su zapisane, osim u slučajevima kada su je muževi ili rođaci prisvajali. Filijalna četvrtina u zemljištu vezana je bila uz niže plemstvo Turopolja, Križevaca, Rovišća, Komarnice, Garića i Garešnice. Isplata filijalne četvrtine u gotovini bila je povezana sa srednjem plemstvom obitelji Budrovac, Gorbonak i Cristlouch. Pretpostavlja se da je broj ovakvih slučajeva veći unutar srednjeg plemstva jer su imali lakši pristup gotovini, a sklapali su brakove s pripadnicima plemstva iz

¹²³ Lujo Margetić, „Brak na istarski način“, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, Vol. 15 No. (1970), 1970. 279.-308. pristup ostvaren 5. IX. 2024. <https://hrcak.srce.hr/clanak/187292> 281.,283.

¹²⁴ Margetić, „Brak na istarski način“, 288.-289.

¹²⁵ Marija Karbić, „Položaj plemkinja u Slavoniji tijekom srednjeg vijeka“ *Historijski zbornik*, Vol. 59 , (2006.), pristup ostvaren 10. IX. 2024. <https://hrcak.srce.hr/clanak/458091>

¹²⁶ Nekić, „Djevojačka četvrtina: pogled iz srednjovjekovne Slavonije“ 78.-79.

dijelova Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva.¹²⁷ U Turopolju četvrtina se izdvajala za svaku generaciju kćeri, bez obzira na to je li zemljišta u prethodnoj generaciji već bila izdvojena.¹²⁸

6.1. Položaj žena

Položaj žena u društvu bilo je određivao je njihov položaj u braku, pa je tako u Dubrovniku plemićko porijeklo žene bilo važnije za rodovsku i stalešku politiku više nego u ostalim gradskim republikama. Dubrovačke plemkinje morale su se ponašati prema postroženom modelu ponašanja koji je odgovarao zahtjevima staleža. Osim toga, živjele su odvojeno kako bi izbjegle doticaj s ljudima i izbjegle sramotu. Ipak, dubrovačke plemkinje bile su značajne zbog toga što su povezivale dubrovačku vlastelu s plemstvom dalmatinskih gradova i Venecije čime se mogla ostvarivati gospodarska suradnja. Žene, viših staleža bile su ograničene samo na poslove unutar kuće, a poslu su mogle prisustvovati samo ako su ih muževi ovlastili kao prokuratorice u slučaju njihove odsutnosti. Još u 11. stoljeću žene su mogle posjedovati, uživati i raspolagati slobodno svojom imovinom te samostalno na sudu nastupati u obrani svojih interesa. U trgovačkim obiteljima žena je preuzimala poslove svoga muža kada bi odlazio na put. Pućanke nisu bile zatvorene u kući već su radile na polju, trgovini, krčmi ili radionici. Poslovi i položaj žena viših i nižih slojeva nisu se razlikovali na hrvatskim prostorima od onih u ostalim dijelovima Europe. U ranom srednjem vijeku žene su mogle kupovati i sudjelovati u poslovima koji bi im donijeli prihode. Posjeti rođacima i vjerski obredi bili su dio ženskog života izvan kuće, a veliku bliskost imale su sa svećenicima. Pripadnice svih slojeva brinule su o siromasima, siročadi, neudanim djevojkama i redovnicama. Slično kao i u engleskom srednjovjekovnom društvu djevojke su mogle učiti čitati od oca ili brata, ipak bilo je malo djevojaka koje su bile pismene, a još rjeđe je bilo onih koje su znale latinski ili talijanski jezik stoga su uglavnom govorile hrvatskim jezikom. Žene su se susretale na trgovima, mlinovima, putevima i kod kuća. Pripadnice nižih slojeva morale su često izlaziti zbog obavljanja poslova dok je izlaženje žena visokog staleža bio ograničen na odlazak u crkvu.¹²⁹

Žene u dalmatinskim srednjovjekovnim komunama nisu smjele sudjelovati u javnom životu niti ući u Veliko vijeće. Osim toga, Glavan navodi kako nisu smjele biti svjedokinje u oporukama i notarskim spisima, a u parnicama su mogle svjedočiti samo ako nije bilo drugih

¹²⁷ *Isto*, 84.

¹²⁸ Marija Karbić, „Položaj plemkinja u Slavoniji tijekom srednjeg vijeka“, 8.

¹²⁹ Ines Vađunec, „Položaj žene u srednjem vijeku na hrvatskim prostorima.“ *Pro tempore*. (2009), 6-7 ; str. 48-73., pristup ostvaren 5. IX. 2024., <https://hrcak.srce.hr/89434> 52.-53.

svjedoka. Ukoliko bi tražile naplatu miraza ili potraživale dugove trebale su na sudu tražiti zastupništvo odvjetnika. Pripadnice svih društvenih slojeva imale su pravo na podizanje tužbe i potraživanje osobnog i imovinskog prava. U Zadru u 14. stoljeću žene su mogle steći, predati, unajmiti ili prodati različitu vrstu nekretnine, a mogle su se baviti i novčanim transakcijama. Statuti dalmatinskih komuna određuju da se imovina koju je žena donijela u brak nije smjela otuđivati, davati u zalog ili prodavati.¹³⁰

Jelaska navodi kako se prema statutima dalmatinskih gradova može iščitati pravna podređenost žena. Djevojke koje su najprije bile pod vlasti svojih očeva su udajom prelazile pod vlast svojih muževa. Žene nisu mogle sklapati ugovore bez suglasnosti muža niti se pojaviti na sudu bez njegove suglasnosti. Ipak, mogle su se baviti poslovima, ali da su imale pored sebe zastupnika.¹³¹ Pravna i stvarna podređenost bila individualna stvar jer su postojale žene koje su se bolje snalazile, imale muževe različitih osobina ili su imale podršku svojih obitelji. Na područjima dalmatinskih komuna pravna podređenost proizašla je iz slavenskog i rimskog prava koja se održala kroz čitavi srednji vijek.¹³²

6.2. Zaruke

Prema istarskim statutima djevojke su bile punoljetne od dvanaest do četrnaest godina, a mladići od četrnaest ili petnaest godina. Na srednjovjekovnom europskom Zapadu djevojke u tim godinama sklapale su brakove, a mogle su biti zaručne nekoliko godina ranije. Slično tome, dubrovačke plemkinje u 15. stoljeću u brak su stupale uglavnom između šesnaeste i osamnaeste godine, a dob je rasla prema kraju srednjeg vijeka, prema osamnaest i devetnaest godina. Pripadnici siromašnijih slojeva stupali bi u brak kad bi postigli ekonomsku stabilnost potrebnu za osnivanje obitelji što nije bilo ostvarivo prije dvadesete godine života.¹³³

U Tripartitu, trodijelnom sastavku običajnoga prava u zemljama krune sv. Stjepana (Ugarska, Slavonija, Hrvatska i dr.), muškarci i žene razlikovali su se prema zakonu i po dobi u kojoj su postajali punoljetnim. Tripartit je razlikovao pravnu i punu punoljetnost. Punu punoljetnost muškarci su postigli s dvadeset i četiri, a žene sa šesnaest godina. Pravnu

¹³⁰ Božena Glavan, „Miraz u Zadru u 14. stoljeću“, *Historijski zbornik*, vol. 61, br. 2, (2008) str. 269-288. pristup ostvaren 5. IX. 2024. <https://hrcak.srce.hr/clanak/74492> 273.

¹³¹ Zdravka Jelaska, „Trogirska srednjovjekovna obitelj (XIII.-XIV).“, *Historical contributions = Historische Beiträge*, Vol. 18 No. 18, (1999.) 9-51. pristup ostvaren 5. IX. 2024. <https://hrcak.srce.hr/clanak/156318>

¹³² *Isto*, 44.

¹³³ Vađunec, „Položaj žene u srednjem vijeku na hrvatskim prostorima.“ 55.

punoljetnost i muškarci i žene postizali su prema Tripartitu s dvanaest godina.¹³⁴ Mladike su također bile starije, a nerijetko su i same privređivale prije udaje. Uz to, nižim staležima visoka plodnost nije bila važna niti poželjna. Kao i u ostatku srednjovjekovnog europskog Zapada djevojke nisu mogle same odlučivati o braku, a samostalni život nije bio poželjan, djevojke morale biti pod zaštitom jer je čuvanje njihove časti bilo važno za sklapanje budućeg braka. U mlađoj dobi roditelji bi prisilno poslali djevojke u samostan, pa tako Vađunec navodi da se u Dubrovniku u gradskim i plemićkim kućama udavala samo jedna kći dok bi ostale bile poslane u redovnice. U ugovaranju zaruka, osim roditelja i starije braće, mogla je biti uključena čitava rodbina, susjedi, prijatelji, sluge i župnici.¹³⁵

Mladići su uglavnom razgovarali s očevima djevojaka, a u slučaju smrti oca tada su brak ugovarali njezina braća. Ako djevojke nisu imale braću ili su imale maloljetnu braću tada bi ugovaranje braka bila dužnost majke, tutora, rođaka. Češće su u nižim slojevima zaručnici mogli sami ugovarati brak ili u slučaju ženidbe udovaca i udovica. Bezobzira na redosljed rođenja u dubrovačkim obiteljima bio je običaj prvo udati kćeri čiju je čast bilo potrebno sačuvati do udaje, dok bi se sinovi koji su ostali pod očevima nadzorom, ženili kada bi bili sposobni ekonomski stvarati obitelj. Djevojke iz viših slojeva morale su prihvatiti bračnog partnere koji su im odabrali roditelji, dok su djevojke iz nižih slojeva imale donekle slobodu odlučivanja. Istarski statut propisuje da djeca moraju imati pristanak roditelja za stupanje u brak, a motovunski statut predviđa kaznu za onoga tko je djevojci obećao brak bez pristanka njezinog oca ili drugih skrbnika i to uz prisutnost najmanje pet svjedoka. Djevojka koja bi ušla u brak bez pristanka roditelja mogla je ostati bez obiteljske nasljedne imovine i biti kažnjena na kaznu zatvora u trajanju od dva mjeseca. Poštivanje bračnih ugovora bilo je izazovno jer su zaruke trajale uglavnom četiri ili pet godina, a ako se pojavila bolja prilika bračni ugovori bi se raskidali.¹³⁶

Prema Zadarskom statutu iz 1305. godine muškarac i žena imali su jednako pravo na sklapanje braka. Brak se sklapao u crkvi prema crkvenom pravu, a bračni sporovi rješavali su se u nadležnosti crkvenog suda i pravnih organa u komuni. Kao i u ostatku Europe, u Zadru se brak sklapao uz suglasnost roditelja. Zadarski statut za sinove i kćeri koji su pod očevom vlasti, a nisu za brak dobili njegov pristanak predviđa oduzimanje dijela nasljedstva za sina i dijela miraza kćeri. U slučaju smrti oca, majka je bila dužna zatražiti pristanak najmanje petorice

¹³⁴ Marija Karbić, „Položaj plemkinja u Slavoniji tijekom srednjeg vijeka“ 3.

¹³⁵ Vađunec, „Položaj žene u srednjem vijeku na hrvatskim prostorima.“ 55.-56.

¹³⁶ *Isto*.

muževih rođaka dok bi u slučaju smrti majke samo otac davao pristanak. U odredbi Zadarskog statuta stoji da se muškarci mogu ženiti s petnaest godina kada i dobivaju pravo slobodnog raspolaganja imovinom, a žene su mogle stupati u brak s dvanaest godina.¹³⁷

6.3. Miraz

U dalmatinskim srednjovjekovnim komunama miraz je predstavljao skup dobara koje bi žena ili netko drugi davao mladoženji pri stupanju u brak. Miraz je bio obvezan prema statutarnom pravu i predstavljao je temelj za stvaranje imovinskih odnosa u braku. Osim miraza, Glavan spominje i uzmirazje (lat. *repromissa*) koji je muž darivao ženi prije braka kao znak materijalne sigurnosti ženi i budućoj djeci. Takva praksa postojala je na kvarnerskim otocima Krku i Cresu.¹³⁸ Miraz je bio glavni element u bračnoj politici. Uoči sklapanja braka sklapani su i ugovori o mirazu. Na području Trogira miraz je bio isplaćen tek nakon što je brak konzumiran. Ukoliko nije bilo dovoljno novaca da kćeri dobiju miraze pojavila se praksa skupljanja milodara za udaju djevojaka bez miraza. Zbog zloupotrebe prava na ženinu imovinu bile su potrebne zakonske odredbe koje bi zaštitile miraz kao što je određeno u šibenskom statutu da žena nije odgovarala za dugove svoga muža niti je mogla jamčiti za njegove poslove. Kćeri dalmatinskih patricijskih obitelji od 13. stoljeća su se isplaćivale mirazom jer su bile isključene iz dijeljenja nasljedstva s braćom na jednake dijelove.¹³⁹

Zbog podloženosti mužu žene zadarske srednjovjekovne komune nije mogla raspolagati imovinom iz miraza. Muževi su svojim ženama davali isprave kojima su jamčili da će njihov miraz čuvati i dati im netaknutog na kraju života. U slučaju smrti žene muž je morao nadoknaditi dio miraza koji je otuđio, čak i ako mu je žena dala svoj pristanak za to. Darove koje je žena dobila u kući svoga oca trebali su biti u njezinom vlasništvu dok darovi koje je primila u kući svekra i svekrve pripadaju njima i njihovim nasljednicima. Muškarac je raspolagao novcem i nekretninama iz miraza, a žena nakitom i predmetima u domaćinstvu. Udovici se njezin miraz vraćao nakon smrti muža, a naslijedila bi predmete i imovinu pokojnog muža. Prema odredbi Zadarskog statuta žena koja je bila starija od petnaest godina mogla je napisati oporuku o svome mirazu, a žena je gubila pravo na miraz u slučaju preljuba zbog kojeg

¹³⁷ Glavan, „Miraz u Zadru u 14. stoljeću“, 272.

¹³⁸ Isto, 271.

¹³⁹ Vađunec, „Položaj žene u srednjem vijeku na hrvatskim prostorima“ 58.-59.

je bila osuđena na crkvenom sudu na rastavu. Muž nije smio prodati ili otuđiti imovinu bez suglasnosti žene ako imovina nije bila na procjeni Velikog vijeća.¹⁴⁰

Visina miraza nije određen odredbama statuta, ali je otac bio slobodan udati kćer pod uvjetom da vrijednost miraza nije veća od vrijednosti dijela koji bi dobila u podjeli imovine s braćom. Ako bi miraz bio iznad te vrijednosti sinovi su mogli od oca potražiti taj višak uz kneževu prisutnost. Ukoliko se žena udala na području izvan zadarskog distrikta nije smjela dobiti svoj dio roditeljske imovine, osim ako bi se njezin muž doselio u Zadar ili zadarski distrikt. Ugovori o mirazu sklopljeni su na sudbenom dvoru ili u crkvenoj instituciji uz prisutnost najmanje dvoje zakonitih svjedoka. Budući da žene nisu imale jednaka prava pred zakonom kao muškarci, ugovor o mirazu često su ih sastavljali roditelji u ime svoje kćeri. Osim, roditelja ugovore je mogao sastaviti i njezin muž. Muževi su sastavljali ugovore o miraz samostalno i uz prisutnost najmanje dvojice zakonitih svjedoka dajući obećanje da će primljeni iznos od žene, roditelja ili njezine braće čuvati kako je propisano Statutom. Ugovor o mirazu žene sastavljaju kada ga potražuju nakon smrti muža, ali preko zakonskih zastupnika.¹⁴¹

Na području Istre u ženinom posjedu su bili miraz, uzmirazje i basadego (vjenčani dar). Taj je dio imovine bio isključivo vlasništvo žene, samo što ona time nije mogla potpuno samostalno raspolagati, jer joj je za njegovo otuđenje bila potrebna muževa suglasnost. Miraz su u pravilu davali roditelji, a uzmirazje i basadego zaručnik. Uzmirazjem je zaručnik povećavao miraz, kako bi se ravnomjerno rasporedio teret osiguranja budućnosti zaručnice, dok je basadego označavao darivanje zaručnice u trenutku kad ju je njezin zaručnik „uzimao u posjed“ svečanim poljupcem kada bi završila ceremonija vjenčanja. Dubrovački *Ordo de dotibus et nuptiis* (Red koji se tiče miraza i vjenčanja) iz 1235. godine bio je prva zakonska regulacija o mirazu kojim se određena visina miraza vlasteoskih djevojaka kao i vrijednost nakita i odjeće. Ta ograničenja iznosa miraza nisu se odnosila na udovice i nasljednice. Sredinom 15. stoljeća prestaje rast miraza.¹⁴²

6.4. Razvod

Crkveni zakoni su dozvoljavali rastavu od stola i postelje samo ako bračni par nije mogao živjeti zajedno, ali zavjeti nisu mogli biti poništeni. Prema odlukama crkvenog sabora u Splitu iz 925. godine muškarac je mogao otpustiti ženu samo zbog preljuba, a crkveni sabor

¹⁴⁰ Glavan, „Miraz u Zadru u 14. stoljeću“ 274.-275.

¹⁴¹ Isto, 276.-277.

¹⁴² Vađunec, „Položaj žene u srednjem vijeku na hrvatskim prostorima“ 60.-61.

iz 1060. godina zabranio je brak srodnicima do četvrtog stupnja. Brak je mogao razvesti trogirski biskup, ali pod uvjetom da supružnici žive suzdržano. Osim toga, razvod braka su mogli dobiti supružnici ako se jedno od njih odlučio zaređiti uz pristanak drugog supružnika.¹⁴³ Prema Splitskom statutu ako muž tijekom svađe udario ili tukao svoju ženu trebao se zakleti na Božje Evanđelje da to više neće napraviti i biti okrutan prema njoj te je primiti natrag. U slučaju da je muž toliko bio okrutan da je život žene bio u opasnosti, tada se nije morala vratiti, kao i u slučaju da je njezina krivnja. Djeca mlađa od tri godine nakon razvoda morali su živjeti kod majke na teret oca, a djeca starija od tri godine kod oca.¹⁴⁴ Ako je muževljeva ljubavnica boravila u kući ili iznajmljenom prostoru trebala je snositi novčanu kaznu i biti otjerana iz Splita, kao i žena koja je počinila preljub koji je prijavio njezin muž. Osim što je bila protjerana iz grada, ženi je bio oduzet miraz i sva prava iz miraza pripala su njezinom mužu te od njega nije mogla dobiti ništa, čak ni u slučaju smrti.¹⁴⁵ Hvarskim statutom određeno je da muž koji je istjerao ženu iz kuće bez opravdanog razloga mora knezu davati novac za uzdržavanje žene dokle god ne bi pristao da se ona vrati kući.¹⁴⁶

6.5. Udovištvo

Prema statutu udovac/udovica su mogli uživati dobra pokojnika samo ako ostanu u časnom udovištvu. Ako se žena udavala po drugi put njezina sva dobra iz miraza morala su biti vraćena.¹⁴⁷ Udovica koja je nastavila živjeti kao udovica prema Splitskom statutu mogla je uživati dio prihoda muževih dobara, samo ako nije drukčije odlučeno oporukom. Miraz i njezina dobra ostali su u njezinom vlasništvu čak i u slučaju preudaje, ali muževa imovina tada je pripala njegovim najbližim srodnicima. Sličnu odredbu sadrži i Lastovski statut. Udovici koja je odlučila živjeti kao udovica sa sinovima pokojnika tada je morala dobivati sredstva za život i za svoje potrebe od muževljeve imovine sve do njezine smrti i dok bude živjela s djecom pokojnika.¹⁴⁸ Statut određuje da se ženi koja se odala bludu nakon muževljeve smrti, a služila se dobrima svog pokojnog muža, sve pogodnosti oduzmu.¹⁴⁹ Hvarski statut od imovine

¹⁴³ Jelaska, „Trogirska srednjovjekovna obitelj (XIII.-XIV), 45.-46.

¹⁴⁴ Silvio Braica, „*Tretman žene u srednjovjekovnim statutima i zakonima*“, Ethnologica Dalmatica, Vol. 4-5, (1996.) 5-21. pristup ostvaren 6. IX. 2024. <https://hrcak.srce.hr/108552> 6.

¹⁴⁵ *Isto*, 7.

¹⁴⁶ *Isto*, 11.

¹⁴⁷ Jelaska, „Trogirska srednjovjekovna obitelj (XIII.-XIV), 43.

¹⁴⁸ Braica, „*Tretman žene u srednjovjekovnim statutima i zakonima*“, 4.

¹⁴⁹ *Isto*, 5.

pokojnika ženi dodjeljuje dio imovine jednak dijelu jednom od potomaka, sve dok je živjela kao udovica.¹⁵⁰

¹⁵⁰ *Isto*, 10.

7. ZAKLJUČAK

Monogamija koju je kršćanstvo zagovaralo od početka svoga postojanja postala je društveni temelj srednjovjekovnog europskog Zapada. Slijedeći učenja svetog Pavla brak je trebao spolne aktivnosti pod kontrolu koje su bile nužne za nastavak života. Osim njega, sveti Augustin svojim učenjima utjecao je na propise i kodekse srednjovjekovne institucije braka. U braku su bila tri dobra: vjernost, potomstvo i sakrament. Potonje predstavljalo je sjedinjenje dvoje kršćana kao što je Isus Krist sjedinjen s Crkvom. Postavljajući se kao jedini arbitar u bračnim pitanjima, Crkva je na brojnim koncilima rješavala pitanja preljuba, stupnjeva krvnog srodstva, ponovni brak, ženidbe svećenika, ponovni brak i položaj udovica. U 12. stoljeću Gracijan i Petar Lombardski stvorili su temelje za konsenzualni model braka gdje je pristanak imao središnju ulogu. Za Gracijana pristanak je bio prvi dio stvaranja bračne veze, a Petar Lombardski poznao je dvije vrste pristanka *sponsalia per verba de praesenti* i *sponsalia per verba de futuro*. Prvi je bio sakramentalne naravi jer je označavao sjedinjenje Krista s Crkvom, u toj sakramentalno naravi ležala je nerazrješivost kršćanskog braka. U srednjem vijeku muško-ženski odnosi bili su hijerarhijski gdje je muškarac imao moć nad ženama u svojoj obitelji. Žene su morale biti poslušne i pokoravati se muškim autoritetima u obitelji. Plemkinje nisu mogle djelovati izvan kuće i sva njihova moć odnosila se na poslove u kućanstvu. Žene iz grada i sa sela uz poslove u kućanstvu i odgoju djece sudjelovale su u poslovima svog muža. Brakove su uglavnom dogovarali obitelji budućeg bračnog para uz razne vrste darova i imovinskih dogovora. Prema kanonskom zakonu djevojčice od dvanaest godina i dječaci od četrnaest mogli pristati na brak. Dob u kojem stupali u brak kretala se od tinejdžerskih godina ili kasnih dvadesetih u sjevernoj Europi, sa samo malom razlikom u godinama u paru, do devetnaest za mladenku i dvadeset osam za mladoženju. Na hrvatskim prostorima dob za punoljetnost bila je kao i u kanonskom zakonu, a brakovi su se sklapali nekoliko godina kasnije. Najvažniji čimbenik, kako u europskim, tako i u brakovima na hrvatskim prostorima, bio je miraz, imovina koju je mladenka donosila u brak, a bio je isplata za nasljeđe koje je dijelila s braćom. Miraz se mogao sastojati od novca ili raznih predmeta kojim se moglo opremiti kućanstvo. Brojni svjetovni propisi sadržavali su odredbe o mirazu u slučajevima preljuba, razvoda, udovištva i sl. Nakon pregovora i zaruka na redu je bila ceremonija vjenčanja gdje bi bračni par pred svjedocima, javno potvrdio svoj pristanak na stupanje u brak razmijenivši zavjete i prstenje. Crkva je bila protiv svećenikove nazočnosti u događajima gdje se sjedinjenje dviju osoba slavilo u piću i veselju, ali od 12. stoljeća pojavljuju se prvi liturgijski rituali vjenčanja.

Postojali su razni svjetovni rituali i običaji koji trebali poboljšati plodnost supružnika. Spolni odnosi bili su prihvatljivi unutar braka, ali je Crkva odredila tijekom kojim danima su se spolni odnosi među supružnicima trebali izbjegavati. U bračnom životu supružnici su ovisili jedno o drugome i morali su surađivati radi interesa svoje djece i održavanja imovine, ali i preživljavanja. Na hrvatskim prostorima žena je imala prava nad imovinom u braku na istarski način ili na filijalnu četvrtinu u Slavoniji. Odredbe koje se tiču braka na hrvatskim prostorima odnosile su se uglavnom na imovinu i u kojim slučajevima su žene polagale pravo na miraz i obiteljsko nasljeđe te u kojim slučajevima bi izgubile imovinska prava. Razni problemi mogli su dovesti do razvoda od kojih se ističe preljub. U propisima se strože gledalo i kažnjavalo na preljub koji je počinila žena, za razliku od onoga kojeg je činio muškarac. Tim zakonima žena bi ostala bez svog miraza, prava na djecu, prava na ponovnu udaju ili čak života. Ponovni brak bio je uglavnom moralno dopustiv u slučaju smrti jednog od supružnika ili kada bi se utvrdilo da prethodni brak nije bio valjan. Udovištvo je bilo u razini djevičanstva, stoga su propisi previđali oduzimanje miraza i prava na dobra pokojnog muža ženi koja bi se preudala. Ciljevi rada djelomično su ostvareni zbog nedostatka izvora i literature koji bi ponudili u jasan uvid u svakodnevicu srednjovjekovnog bračnog para. Ipak, na temelju literature se može pratiti tijek sklapanja braka u srednjem vijeku te utjecaj Crkve na zakone i propise koji su se odnosili na bračni život. Što se tiče prikaza bračnog života na hrvatskim prostorima problem je u neistraženosti, a sve spoznaje o svakodnevnom životu iščitane su iz statuta i kapitulara koji se prisutni u istarskim i dalmatinskim gradovima. Za središnji dio Hrvatske i Slavonije gotovo i da nema nikakvih podataka. Osim toga, u pisanju ovog rada uglavnom je korištena strana historiografija zbog toga što je brak u srednjem vijeku u hrvatskoj historiografiji jedno od neistraženih područja. Daljnja istraživanja potrebna su kako bi se mogla stvoriti jasnija slika o svakodnevnom životu u srednjem vijeku te kako bi se utvrdilo koliko su se ljudi u srednjem vijeku zaista pridržavali svjetovnih i crkvenih propisa, ali u kojoj mjeri je brak na hrvatskim prostorima bio sličan ili različit od zapadnoeuropskog modela.

8. POPIS LITERATURE

1. Attali, Jaques. *Ljubavi: povijest muško-ženskih odnosa*. Zagreb : Alfa, 2012.
2. Benkov, Edith J. „Courtship and Ritual“. U *A cultural History of Marriage*, uredili Joanne M. Ferraro i Frederik Pedersen. London: Bloomsbury Academic, 2020.
3. Braica, Silvio. „Tretman žene u srednjovjekovnim statutima i zakonima“. *Ethnologica Dalmatica*, Vol. 4-5, (1996.) 5-21. pristup ostvaren 6. IX. 2024. <https://hrcak.srce.hr/108552>
4. Brooke, Christopher N. L. *The Medieval Idea of Marriage*. New York: Oxford Universty Press, 1991.
5. Butler, Sara M. „Breaking Vows“. U *A cultural History of Marriage*, uredili Joanne M. Ferraro i Frederik Pedersen, London: Bloomsbury Academic, 2020.
6. Duby, Georges i Ariès, Philippe. *Povijest privatnog života: Od Rimskog Carstva do tisućite godine*. Zagreb: Mizantrop, 2018.
7. Duby, Georges. *A History of Private Life: Revelations of the Medieval World*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press, 1988.
8. Duby, Georges. *Love and Marriage in the Middle Ages*. Chicago: The University of Chicago Press, 1994.
9. Duby, Georges. *Vitez, žena i svećenik: ženidba u feudalnoj Francuskoj*. Split: Logos, 1987.
10. Engh, Line Cecilie. „Religion Theology, Symbolism, and Sacrament in Medieval Marriage“. U *A cultural History of Marriage*, uredili Joanne M. Ferraro i Frederik Pedersen, (London: Bloomsbury Academic, 2020.)
11. Fonay Wemple, Suzanne. *Women in Frankish Society Marriage and the Cloister 500 to 900*, (Philadelphia,: University of Pennsylvania Press,1981.
12. Glavan, Božena. „Miraz u Zadru u 14. stoljeću“. *Historijski zbornik*, vol. 61, br. 2, (2008) str. 269-288. pristup ostvaren 5. IX. 2024. <https://hrcak.srce.hr/clanak/74492>
13. Gies, Frances i Gies, Joseph. *Marriage and the Family in the Middle Ages*. New York:Harper Perennial, 1987.)
14. Jelaska, Zdravka. „Trogirska srednjovjekovna obitelj (XIII.-XIV)“. *Historical contributions = Historische Beiträge*, Vol. 18 No. 18, (1999.) 9-51. pristup ostvaren 5. IX. 2024. <https://hrcak.srce.hr/clanak/156318>
15. Lawler, Jennifer. *Encyclopedia of Women in the Middle Age*. Jefferson: McFarland & Company, Inc Publishers,1965.

16. Lucas, Angela M. *Women in the Middle Ages: religion, marriage and letters*, New York: St. Martin's Press, 1983.
17. Karbić, Marija. „Položaj plemkinja u Slavoniji tijekom srednjeg vijeka“. *Historijski zbornik*, Vol. 59 , (2006.), pristup ostvaren 10. IX. 2024.
<https://hrcak.srce.hr/clanak/458091>
18. Margetić, Luj. „Brak na istarski način“. *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, Vol. 15 No. (1970), 1970. 279.-308. pristup ostvaren 5. IX. 2024.
<https://hrcak.srce.hr/clanak/187292>
19. McCarthy, Conor. *Marriage in medieval England: law, literature and practice*. Woodbridge: Boydell Press, 2004.
20. Murstein, Bernard I. *Love, Sex and Marriage through the ages*. New York: Springer Publishing Company, 1974.
21. Nekić, Antun. „Djevojačka četvrtina: pogled iz srednjovjekovne Slavonije“. *Historical contributions = Historische Beiträge*. Vol. 43 No. 66, (2024.), pristup ostvaren 10. IX. 2024. <https://hrcak.srce.hr/clanak/461263>
22. Vađunec, Ines. „Položaj žene u srednjem vijeku na hrvatskim prostorima.“ *Pro tempore*. (2009), 6-7 ; str. 48-73., pristup ostvaren 5. IX. 2024., <https://hrcak.srce.hr/89434>
23. Van Houts, Elisabeth M.C. *Married Life in the Middle Ages, 900-1300*. Oxford: Oxford University Press: 2019.